

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2020/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Boszoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

S. LACZKÓ ANDRÁS	
Pénz, fukarság, alku és honszeretet	
Vörösmarty Mihály <i>Honszeretet</i> című versének értelmezési kontextusáról	9
PATONAI ANIKÓ ÁGNES	
A dandy és a házinő: a divat mint író(nő)i önkép megjelenése az 1850-es és 1860-as évek	
néhány szövegében	51
NAGY IMRE	
Dramaturgiai mintázatok a <i>Bánk bán</i> ban	75

KRITIKAI LAPOK

BÉLA BÁLINT	
Szerelmes énekek nagy elődök vonzásában	
(Balázs-Hajdu Péter, <i>Zsengék, töredékek, kétes hitelűek: A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes</i>	
<i>énekek című füzetének versanyaga</i> , Bp., reciti, 2019.).....	101
OROSZLÁN ANIKÓ	
Az útirajztól a tudományos-fantasztikus regényig	
(Maczelka Csaba, <i>A kora újkori angol utópiák magyar története</i> , Erdélyi Múzeum Egyesület,	
Kolozsvár, 2019.)	107

FILLÉRTÁR

BARTALIS ÁGOTA	
A murányi történet Szász Károly feldolgozásában.....	113
SZÁSZ KÁROLY	
Murány' hölgye. Költői beszély négy énekben	121

S. Laczkó András

Pénz, fukarság, alku és honszeretet*

Vörösmarty Mihály *Honszeretet* című versének értelmezési kontextusáról

(*Mi is az a honszeretet?*) Vörösmarty Mihály az *Athenaeum* hasábjain 1843-ban¹ napvilágot látott *Honszeretet*-t a korabeli magyar képviselői líra kontextusában meglepően ható, a címben megnevezett fogalom értelmezésének bizonytalanságára, jelentésének magyarázandó voltára utaló passzusokkal indította: „Mit tesz szeretni a' hazát, / Ha van, ki kérdené, / Ha van, ki sejtí tán, / Hogy azt balúl szerethet: // Megmondom a' mit gondolok, / Rég ismert dolgokat, / És régen elfeledtetek. / Halljátok szavamat.”

Azt, hogy az *Athenaeum*ban olvasható szövegváltozat expozícióját a költő már a vers következő, 1845-ös közléséből elhagyta,² Vörösmarty művei 1864-es kiadásának vonatkozó jegyzetében Gyulai Pál „igen helyesnek” ítélte, megjegyzését azonban nem magyarázta.³ Gyulaiéhoz hasonló véleményének kifejtettebb formában adott hangot jó egy évszázaddal később Tóth Dezső. A monográfus szerint a *Honszeretet*ben Vörösmarty az 1840-es évek *Szózat*-át akarta megírni, az 1836-os költeménnyel azonos formájú, Chevy Chase-strófákban szerzett versben azonban nem érvényesül maradéktalanul előképének közösséget lelkesítő intenciója. Tóth okfejtése szerint elsősorban azért nem, mivel a megelőző évek folyamán politikai várakozásaiban többször csalódott költő „hazafias ihlete” a '40-es évek elejére komplexebbé, egyben bizonytalanabbá válik, és „már *nem engedi meg, nem bírja meg* a kifelé fordulás, közösséghez fordulás egyértelmű költői magatartását és formáit”.⁴ A korábbi hazafias ódákkal ellentétben itt „*a lelkes hangulat nem a priori*”, vagyis nem a költemény keletkezése okaként adott, hanem olvasóinak szeme előtt, magában a szövegben teremődik meg; az abban kifejtett gondolatmenettel Vörösmarty saját bizonytalanságát igyekszik legyőzni: „a vers buzdítása egyszersmind önszuggesztívó is, a biztatás önbiztatás is”.⁵ Mindezek miatt a *Szózat* költője a *Hon-*

* A tanulmány az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-10/2019) kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

1 *Athenaeum*, 1843. szeptember 1., 163–165.

2 *Vörösmarty' Minden Munkái*, második kötet, Pest, Kilián György, 1845, 289–291.

3 *Vörösmarty Minden Munkái*, rendezte és jegyzetekkel kísérte GYULAI Pál, II, Pest, Ráth Mór, 1864, 297–298.

4 TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, 2. kiadás, Bp., Akadémiai, 1974, 379.

5 *Uo.*

szeretben heterogén, az exhortációt elmélkedő és elégikus betétekkel megtörő, végső soron sikerületlen ódát hozott létre. A szöveg eredeti expozíciójának törlése Tóth érvelése alapján ennek a hibának a felismerésére, s a műfaji egység helyreállításának szándékára utalhat, hiszen a költői intencióról szóló két strófányi „*elégikus, szemrehányó*” vallomás nélkül a vers már valóban a *Szózathoz* hasonló és az ódához illőbb imperatívusszal („Szeresd hazádat...”) indul. Noha Tóth Dezső argumentációja a műfaji egység vonatkozásában elfogadhatónak látszik, a költő annak megbomlása okaként feltételezett világnézeti kételyei sem a teljes szövegből, sem annak törölt kezdő strófaiból nem igazolhatók teljes egyértelműséggel. Ez utóbbi ugyanis a hazaszeretet mibenlétében, gyakorlásának helyes módjában való elbizonytalanodást nem a – nézeteit a későbbiekben határozottan kifejtő – beszélő vonatkozásában állítja, hanem csupán az általa megszólított közösség (egy-egy) tagjainál feltételezi.

Ez a feltételezés a hazaszeretet jelentését magyarázó egykorú szövegeket olvasva pedig egyáltalán nem látszik alaptalannak. A fogalom reformkori értelmezői persze a definíció néhány alapvető vagy inkább általános mozzanatában jobbra egyetértettek egymással. A honszeretet, illetve az ennek szinonimájaként használt hazafiság magától értetődően a hazafi és honleány legelső kötelessége. „A’ hon szeretetet minden kötelességek legfőbbjének méltán mondhatni, mert mintegy szülő anyja az kötelességek tellyesítésének; mivel ha ez lelkesíti a’ honfi’ kebelét örömmel tellyesíteni, egy igaz, ’s jó hazafinak tisztét, de ha ez hiányzik vagy gyengül, hiányt, s csorbát szül a’ polgári kötelezések’ végre hajtásában-is.” – állította az 1837-ben megjelent *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai* című értekezés írója.⁶ Az ezt követő évben kiadott *A’ korszellem* című kötet szerzője szerint a művelt polgárnak is ez a legfontosabb jellemzője: „A’ művelt polgárban első helyre teszem a’ honszeretetet azért, mert a’ kiben ez nincs, az a’ valódi és kivált a’ közműveltségre ’s annak előmozdítására se nem törekszik, se nem művelt ember – a’ szónak tiszta és méltó értelmében nem lehet.”⁷ Ahhoz sem férhet kétség, hogy a honszeretethez kell megnyilvánulnia, vagyis az ennek érzésétől áthatott igaz és jó hazafi „mindenkor csak hona boldogságára munkál”, vagy legalábbis „munkás részt vesz a közjó előmozdításában”.⁸

Ebből következően a fogalom jelentésének negatív meghatározása sem okozott gondot. Csak színlelik a haza szeretetét azok „kik patriotismus’ színeibe öltöznek ’s a’ honszeretet’ álarcza alatt” valójában saját önző céljait próbálják elérni.⁹ Ennél alig jobb az a „pseudo honfiak”, akik csak a „hon drága javait [...] éldelik”, de szeretetük csak szavakban nyilvánul meg, hiszen a haza iránti hála hangoztatása önmagában nem több mint „puszta idomzatosság (formalitás)”.¹⁰

6 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai a ’jelenkor szükségéhez alkalmaztatva – Egy hazafitól*, Pest, Trattner-Károlyi, 1837, 34.

7 BÉKEHÁZI Incze [BEKE Incze Kristóf], *A’ korszellem*, 2. kiadás, Pest, Beimel József, 1838, 2.

8 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai...*, i. m., 32–33; illetve – BÉRI – L, *Világpolgárság és hazaszeretet*, Athenaeum, 1842. július 17., 49.

9 *Honszeretet*, Fillértár, 1835. október 5., 278.

10 Vö. 5., *Honszeretet*, Tudományos Gyűjtemény, 1841/II., 105–106; illetve ERDÉLYI János, *Nemzeti iparunk*, bővítve ’s jegyzetekkel kísérve kiadta FÉNYES Elek, Pest, Heckenast Gusztáv, 1843, 385.

Vagy azoknak a tévedése, akik a hazafiságot csupán külső jelekben, például a nemzeti öltözet viselésében keresik.¹¹ Az efféle „ál-szeretet” mellett a hon túlságos szeretete sem felel meg a valódi honszeretet követelményeinek. A minden hazai túldicsérésében vagy minden idegen gyűlöletében megnyilvánuló „vak előszere- tet”¹², „rajoskodás” a honszeretet erényéből vétket csinál.¹³ Az olyan „hon-szeretet, melly csupán vak indulatból, 's iránytalan büszkeségből áll, nem egyéb önző pártoskodásnál”,¹⁴ kárára van a hazának, mivel nem egyéb, mint „[b]otorul mutatott majom szeretet, mely örülségében az ápolandót megfojtja”.¹⁵

A hazaszeretet/hazafiság pozitív jelentéstartalmainak részletesebb definiálá- sában, az érzelem forrásainak, a kötelesség teljesítésének helyes megnyilvánulási módjainak vagy a fogalom más fogalmakhoz való viszonyának leírása tekinteté- ben az egyes szövegek azonban – szerzőik politikai meggyőződésétől és aktuális céljaitól függően – olykor igen jelentős eltéréseket mutatnak. „Korunk’ ideavi- lágában a’ leggyakrabban 's legtöbb részvétellel vitatott tárgyak’ egyike a’ *honsze- retet*” – kezdte *Világpolgárság és honszeretet* című 1838-as írását Tóth Lőrinc.¹⁶ A honszeretet-fogalom vitathatóvá válásának és a *helyes* értelmezés fontosságának indoklásaként a tárgyban megnyilatkozók nem ritkán a jelenben tapasztalható és a jövőben prognosztizálható, egyre gyorsulónak érzékelt társadalmi, gazdasági, jogi és politikai változásokra utaltak. Ezt tette a *Fillértár* 1835-ös évfolyamában megjelent *Honszeretet* című cikk szerzője is, amikor a téma aktuális fontosságát Vörösmarty versének eredeti expozíciójára emlékeztető módon indokolta: „Olly időben, mikor a’ haza’ neve minden ajakról hallatik, 's a’ honszeretet itt oly tetteket szül, mellyek Görögország’ és Róma’ hőskorára emlékeztetnek, ott pedig a’ rosszul oktatott vagy elcsábított néptömeg a’ megszentelt név’ zászlója alatt szentségtelen kézzel minden törvényes rendet felforgat: nem lesz talán helyén kívül való a’ szép, de gyakran rosszul magyarázott és használt *haza’* nevének értelmét közelebről meghatározni, 's megmutatni micsoda forrásból származik ezen erény ha tiszta, 's miképen nyilatkozik ki.”¹⁷

A témában felszólaló egyes szerzők közti véleménykülönbség már a hazasze- retet forrásának meghatározása tekintetében is jelentős. Többek szerint az végső soron nem más, mint a szülőföldhöz való ragaszkodás a vad népeknél, sőt már az állatvilágban is megmutatkozó ösztönére visszavezethető, a civilizált nemze- teknel erénnyé, erkölcsi kötelességgé, sőt szinte vallási érzületté nemesült vonza- lom.¹⁸ Az 1830-1840-es évek fordulója táján azonban számos szövegben találkozo-

11 Vö. ERDÉLYI, *i. m.*, 386. – Az ál-hazafiság különböző formáinak fentiekhez hasonló jel- lemzését lásd még SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830, 159–160.

12 – BÉRI – L, *i. m.*, 49.

13 Vö. *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai...*, *i. m.*, 39–41.

14 FÁY András, *A’ Bély-ház*, I, Pest, 1832, 76.

15 S – s., *Nyíltlevelek Teréz nővéremhez III.*, Honderű, 1843. november 18., 617.

16 TÓTH Lőrinc, *Világpolgárság és honszeretet*, Athenaeum, 1838. július 1., 5.

17 *Honszeretet*, *i. m.*, *Fillértár*, 277.

18 Lásd például *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai...*, *i. m.*, 8–10; S – s., *Nyíltlevelek Teréz nővérem- hez II.*, Honderű, 1843. november 7., 426.

ni ezzel merőben ellentétes vélekedésekkel is. Vajda Péter egy 1839-es írásában tévedésnek minősítette azt az igen elterjedt nézetet, amely szerint „[a]z emberek rendesen a szülőföldet nevezik hazának, pedig ez csak egy tulajdonsága, sőt nem is elmúlhatatlanul szükséges”.¹⁹ Márpedig ha a szülőföld és haza nem azonosíthatók egymással, az embert a szülőhelyéhez kapcsoló ösztönszerű vonzalom sem lehet a valódi hazaszeretet forrása. Ez olvasható ki a Vajdáéhoz hasonló meghatározásból kiindulva Eötvös József *A' zsidók' emancipációjában* előadott gondolatmenetéből: „A' haza nem azon darab föld, mellyen születünk. Nem a' hegylancz, mellynek kékülő csúcsaira a' gyermek vágyódva feltekinte, nem a' térség, melly az ifjut nőni látta, nem a' folyó, mellynek hullámzatánál az ifjú szívét vágyok tölték, teszik azt, miért a' férfi halni kész. Hasonló vidékeket találunk a' föld más részeiben is, 's a' szív azért nem érzi magát honnosabbnak rajtok. A' haza több. Azon hely, mellyen magunkat szabadoknak érezhetjük, mellyben csak hasonlókat találunk, mellynek története dicsőségünk, virágzása boldogságunk, jövője reményünk”.²⁰ Eötvös, noha nem tagadta az egyént a születési helyéhez kapcsoló érzelmek fontosságát, ám ezt – ha szövegének ezen a pontján nem is használta a fogalmat – nem azonosította a haza szeretetével; a hozzá kapcsolódó személyes élmények és emlékek ellenére nem a földrajzi tér az, „miért a' férfi halni kész”. A valódi hazafiúi érzelmek felkeltésére alkalmas vagy azokra méltó hazát nem így, hanem a szabadság, egyenlőség, boldogság stb. fogalmaival jellemezte.

A honszeretet forrásának azonosítása már csak azért is különösen fontos, mivel döntő jelentőséggel bír a helyes hazafiúi magatartással kapcsolatos elvárások megfogalmazásának tekintetében. Ebben a vonatkozásban viszont komoly problémát jelent a honszeretet fogalmának alapvető belső ellentmondásossága, nevezetesen az, hogy egyszerre jelenik meg érzelmként (szenvédélyként) és kötelességként (erényként). E kettősség kérdéseket támaszthat elvárhatósága tekintetében is, hiszen ahogy azt a *Fillértár* idézett cikkének szerzője magyarázta, „az érzést nem lehet úgy parancsolni az embernek mint a' kötelességet, noha a' morál nem mulasztja el a' haza' szeretetét kötelességünké tenni”.²¹ Ez az anomália persze megfelelő argumentációval könnyen megszüntethető. Az *igaz hazafiúság' alapvonalai* szerint a honszeretet azért a legelső és feltétlen kötelesség, mert a végső forrását jelentő, az egyént szülőföldjéhez kötő természeti ösztön isteni rendelésen, törvényen alapul. A hazáját nem szerető, a vele szemben kötelességeit nem teljesítő ember ezért nem csupán erkölcstelen (hiszen nem hálás a haza jótéteményeiért), hanem olyan szörnyszülött, aki a teremtett természet rendjébe sem illik bele: „Mert valamint az igaz haza szeretet a' nemes szívnek tagadhatatlan béklye; ugy a' hon iránti hidegség, jele a' nemes és erkölcsös érzelmek hiányának, sőt bizonyos béklye a szív elaljasodásának. Illyen elfajult hon' szülöttet csodás ször-

19 VAJDA Péter, *A' haza*, Athenaeum, 1839. június 9., 758.

20 EÖTVÖS József, *A' zsidók' emancipációjá*, Budapesti Szemle, 1840, II. kötet, Pest, Heckenast Gusztáv, 127–128.

21 *Honszeretet*, i. m., Fillértár, 278.

nyetegül csak azért enged néha feltűnni a' természet, hogy undok képeiktől elrettenve, annál forróbban érezzük természeti kötelességünket.”²² A haza szeretete ebből következően éppúgy eleve és mindenkitől elvárható, mint a belőle fakadó kötelességek teljesítése.

Vajda Péter két évvel későbbi, *A' haza* című írásának olvasója viszont könnyen juthatott ezzel ellenkező következtetésre is. A hazát természetesen az *Athenaeum*-ban megjelent cikk szerint is szeretni kell, sőt a szerző egyenesen istenségnek kijáró, „imádással határos tiszteletet” követelt számára, csak hogy eközben azt is állította, hogy „nem minden ország haza is egyszersmind”. A hazának ugyanis, hogy polgárai imádatára rászolgáljon, bírnia kell azokkal a tulajdonságokkal, amelyek erre méltóvá teszik. „Hol az értelem fejletlen marad, ott nincs haza; hol az indulatok féktelenül csaponghatnak, ott nincs haza; hol a' törvények és jogok nem szentek, ott nincs haza; hol az ember akármi okból és módon nem-ember, ott nincs haza. Hazát csak ész teremthet, az oktalan állat csak vidék-lakó.” Míg a haza Vajda felrajzolta eszménye megérdemli polgárai imádatát, az ennek meg nem felelő „tökélytelennek bókolást gúnynak vagy együgyűségnek”, vagyis a rosszul értelmezett honszeretet megnyilvánulásának lehet csak tekinteni.²³ Hogy polgárai szeretetét nem feltétlenül, hanem a Vajda által is felvázolt feltételek teljesülése esetén „várhatja el” a hon, vagyis az nem tekinthető eleve fennálló kötelességnek, az emancipáció ügyében felszólaló Eötvös a zsidók hazafiatlanságának vádjára felelő retorikai kérdésben egészen világossá tette: „Türetve pénzükért, gyűlöltetve e' haza' minden lakóitól, kizáratva minden hivataltól, minden megtsiztetéstől, eltiltatva egyes városokból 's törvényhatóságokból, gunyoltatva, megvettetve, lábbal tiportatva a' hová csak fordultak, valljon mi vala az mi nemzetiségünkéből részvételüket gerjeszthet? mi, miért ők e' hazát szeretheték?”²⁴ A hazaszeretet feltétele a szabadság és a jogokban való részesülés, sőt – mint arra a szöveg korábban idézett passzusa utal – magában foglalja az anyagi boldogulás, a tulajdon, a jólét lehetőségét is.

Hogy a hazaszeretetnek efféle anyagi feltételei is lehetségesek, az legegyszerűbben természetesen a problémát gazdasági kérdések kifejtése során felvető szövegekben fogalmazódott meg. Karvasy Ágoston 1843-as „státusgazdasági” könyvében nem csupán azt a korban sokszor ismételt tételt mondta ki, hogy a nem nemesek birtokbírhatása a mezőgazdaság virágzásának feltétele, mivel a saját tulajdonú földet nagyobb szorgalommal művelik, hanem hozzáfűzte azt is, hogy „csak a szabad birtok nemzi a földművelő keblében a szabadsági és önállósági

22 *Az igaz hazafiúság' alapvonalai...*, i. m., 34–35. – A szerző argumentációja szerint a szűkebb pátriánál kiterjedtebb területű hazához való ragaszkodás modelljét – az érzelem természetes léptékét – is Isten határozta meg, amikor olyan természetes határvonalakkal, mint a folyók vagy a hegysek, egymástól jól elkülönülő geográfiai egységekre osztotta a földet. Mint az ennyiből is gyanítható, az érvelésnek ez a része a hazaszeretet isteni törvényből való levezetése mellett egyúttal a kozmopolitizmus természetellenes vagy legalábbis emberi mértéket meghaladó voltának bizonyítására is szolgál.

23 VAJDA 1839, i. m., 758.

24 EÖTVÖS, i. m., 127.

érzetet, mellyen az igazi haza-szeretet alapul”.²⁵ Hasonló észrevételeket tett *Anyagi érdekekről* szóló tanulmányában Trefort Ágoston is, úgy érvelve, hogy azok a velük kapcsolatos félelmekkel ellentétben nem ártanak, hanem mint azt a tapasztalat mutatja, és az Egyesült Államok példája demonstrálja, éppenhogy használnak a szellemi érdekek, köztük a hazaszeretet ügyének: „Amerikában az anyagi érdekek’ kifejlése a’ közboldogság’ ’s haladásnak feltétele, ’s jólét függetlenné tevén az embert, nemes önértetet, erkölcsiséget ’s hazaszeretetet szül, mert csak az ki a’ polgári társaság’ javaiban részesül, igyekszik hona’ javát öregbíteni.”²⁶

Az efféle gazdasági megfontolások a számítás és anyagi érdekek korának láttott „pénzszázadban”²⁷ nehezen voltak figyelmen kívül hagyhatók a honszeretet magyarázata során. A legtöbb e tárgyról szóló szövegben felmerül, vagy legalábbis ott bujkál a kérdés, hogy a honszeretet érzésének és a belőle fakadó tetteknek (áldozatoknak) minden önzéstől mentesnek kell-e lenniük, vagy a hazafiúi cselekedetek motivációi között megjelenhet az (anyagi) önérdék mozzanata is. A *Fillértár* idézett cikkében is felvetődött a kérdés, hogy a honszeretet érzésébe „talán azon hasznok becsüléséből is kerül, mellyeket a’ hazának köszönhetünk? [...] nem kell e’ ezt szeretni, ha az ember maga boldogságát szereti?”. Ám a szerző azon nyomban el is vetette ezt az érzés és erény tisztaságát kétségessé tevő lehetőséget:

„De kell e, szabad e, a’ hazaszeretetet ilynemű tekintetekre építeni? lehet e azt igazinak, tisztának, érdemesnek és nagynak nevezni, ha erejét személyes hasznokból meríti, ’s lehet tőle áldozatot kívánni, ha ily hideg és szívtelen kiszámolásban mutatkozik? ’s nem volna a’ hazának joga, más okokból számolni szeretetünkre, mint csak abból, hogy velünk jót tesz, és mi csak a’ tőle reménylhető boldogsághoz mérsékelnök szeretetünket? Ha így volna, épen ott szünnék meg a’ hazaszeretet, hol legnagyobb szükség van rá”.²⁸

Hiszen az önérdékével törődő polgár, érvelt a szöveg írója, veszély esetén nemcsak nagyszerű áldozatokra nem lesz majd hajlandó, hanem saját javait és életét mentve cserben fogja hagyni a hont. A kérdésre a reformkorban (is) számos szerző adott ehhez hasonló választ, a honszeretetet az önzés tökéletes ellentétéként határozva meg,²⁹ a jól ismert antik példákkal (elsősorban Róma bukásával) bizonyítva az anyagi javak hajszolásának a közjóra nézve veszélyes voltát,³⁰ elítélve a jelen materializmusát,³¹ vagy legalábbis figyelmeztetve arra, hogy nincs igazuk azoknak, „kik a’ hon-fogalmat a’ pusztá jóléttől függesztik fel”.³² Ezzel szemben persze

25 KARVASY Ágoston, *A politikai tudományok rendszeresen előadva*, II – *A statusgazdasági tudomány*, Győr, Streibig Klára betűivel, 1843, 16.

26 TREFORT Ágoston, *Anyagi érdekekről*, Budapesti Szemle, 1840, I, 4.

27 EÖTVÖS, *i. m.*, 150.

28 *Honszeretet, i. m.*, Fillértár, 278.

29 Lásd például: *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai.*, *i. m.*, 38; vagy BÉKEHÁZI, *i. m.*, 2.

30 *Honszeretet*, Jelenkor, 1842. február 5., 45.

31 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai.*, *i. m.*, 78.

32 NAGY József, *Honszeretet és polgárság*, Társalkodó, 1845. február 13., 49.

számos eszme-futtatás alapján ahhoz a következtetéshez is könnyen eljuthatott a korabeli olvasó, hogy a saját anyagi jólétére való törekvése éppenhogy egybeesik a haza érdekeivel, hogy az egyén vagy a teljes közösség gazdagodása nem vezet feltétlenül a hazafiság csökkenéséhez, sőt – mint láttuk – akár még növelheti is azt.

A polgár és haza közti relációt, a hazafiság erkölcsi kötelességét gyakran *tartozásként* nevezték meg a korabeli szövegekben, így még azoknál a szerzőknél is némi gazdasági színezetet nyert, akik egyébként igyekeztek szigorúan elválasztani azt az anyagi érdekektől. A viszonyt jelölő terminus megválasztása egyáltalán nem közömbös a hazaszeretet fogalmának meghatározása tekintetében, hiszen az így mint tartozás valóban kvantifikálhatóvá válik; természetesen nem az érzés intenzitása, hanem cselekvő megnyilvánulásai, a közjóhoz való hozzájárulás mértéke tekintetében. Bár a haza fiaitól szükség esetén akár életük feláldozását is követelheti, a közjóhoz való hozzájárulás észszerűen elvárható mértéke általában nem terjedhet túl azon, amit még „önromlása” nélkül teljesíthet a polgár. A ki-ki számára lehetőségeihez és „köréhez”³³ mértén előírt hazafiúi kötelezettség ugyanakkor azt is jelenti, hogy mértéke az élvezett javak mennyiségétől függően változhat, vagyis aki többet kap, többel tartozik.³⁴ Ez az egyszerűnek látszó számtani összefüggés azonban mégsem alkalmas arra, hogy megnyugtatóan eldöntse a hazafiúi tartozások kérdését. *Nemzeti iparunk* című 1843-as könyvében Erdélyi János a tartozáshoz való viszonyuk alapján kvalifikálta a hazafiakat. A negatív példák (a nem teljesítő, tartozásukat le nem roví honfiak) ismertetését követően a kötelességüknek eleget tevő polgárokat két csoportra osztotta. Eszerint a „hasznos” hazafiak azok, akik „foglatosságaikban maguk hasznával másoknak megrovíditése nélkül szorgalmatosan eljárnak”, így a nemzeti gazdaságot segítik, a rájuk kiszabott terheket pedig, ha nem is mindig a legnagyobb örömmel, de híven teljesítik. E csoportba elsősorban az „adózó mezei termesztők”, valamint a városi polgárok tartoznak. „Buzgó” hazafiak viszont csupán azok lehetnek, akik kötelességen túl hálásak a hazának, vagyis többet adnak a köznek, mint amennyivel tartoznak. Ez utóbbiak közé Erdélyi nemcsak azokat a gazdag városi polgárokat sorolta, akik a kötelező mértéken felül adnak vagy tesznek a közös jó előmozdításáért, hanem a privilegizált osztályok azon tagjait is, akik – szerencsájükré – törvényi értelemben semmivel sem tartoznak ugyan, ám belátva, hogy morális tekintetben éppen ezért nagyobb tartozással bírnak a haza felé, valamilyen mértékben mégis hajlandók annak lerovására. Erdélyi két, a hazafiak értékhierarchiáját is kifejező csoportja között a különbség így nem igazán állapítható meg kvantitatív módon, hiszen azt nem annyira a hozzájárulás valós vagy az egyén anyagi lehetőségeihez mért viszonylagos mértéke határozza meg, mint inkább a tartozás törvényi kötelezettségének megléte vagy hiánya. Bár az adófizető szántóvetőket nem érheti szemrehányás, általában mégsem lehetnek buzgó hazafiak, mivel hozzájárulásuk nem szabad választáson, hanem kényszeren alapul.³⁵

33 Vö. például BÉKEHÁZI, *i. m.*, 3, 5; vagy ERDÉLYI, *i. m.*, 385.

34 *A' korszellem* című kötet a haza fogalmát a „[b]átorság, birtok, szabadság” hármából levezető írója szerint „[m]inél nagyobb mértékben veszi valaki a' hazától ezen jótéteményeket, annál többel tartozik viszont ő is a' hazának”. – BÉKEHÁZI, *i. m.*, 5.

35 Vö. ERDÉLYI, *i. m.*, 383–385.

A tartozásként felfogott hazafiság esetében is felmerülhet természetesen az eredet, a tartozás keletkezésének kérdése. Vajon a polgár eleve tartozik-e hazájának a születésétől kezdve élvezett jótéteményekért, javakért,³⁶ vagy tartozása csak bizonyos feltételek teljesülése esetén lép életbe? Noha ez utóbbi következtetés több korábban idézett szövegből is levonható, a tartozás reciprocitásának gondolatát helyenként igen határozottan fogalmazta meg Sasku Károly, azt állítva, hogy bizonyos jóléti intézkedésekkel – mint a munkanélküliek megélhetését biztosító „munkaházak”³⁷ vagy az öregek ellátására szolgáló „köz ápoló házak”³⁸ létesítése – a társadalom/haza *tartozik* polgárainak, s azok hűségét és szeretetét csak ezek teljesítése esetén várhatja el:

„Nem csak biztosítani kell pedig polgárai’ életét a’ társaságnak, hanem gyönyörűségessé is kell azt tenni ügyeköznie. E’ végett kövessen el a’ köz költségen mindent, polgárainak élelme, ruházata, lakhelye, levegője, egyszerűen minden környületei körül, a’ mivel nekik gyönyörűséget szerezhethet; mert így annál boldogabbak lesznek magok’ személyére nézve is, de hazájokat is annál inkább fogják szeretni.”³⁹

A hazaszeretet fogalmi meghatározásának differenciáit tovább növeli annak a kérdése, hogy az abba foglalt érzésnek/kötelességnek pontosan mire is kell kiterjednie, vagy máshogy fogalmazva, milyen feladatai vannak a jó hazafinak. Az *igaz hazafiúság’ alapvonalai* szerint: „A’ Hon szeretet, az a’ gyengéd édes, nemes vonzalom, ’s erős ösztön, melly mágusi erővel ragasztja egész valónkat honunkhoz, nemzetünkhöz, ’s fejedelmünkhöz; és semmi áldozatot hon, nemzet, és fejedelem’ boldogítására nem tart nehéznek.”⁴⁰ Ennek értelmében a valódi hazafi feltétlen engedelmességgel tartozik az uralkodónak és a fennálló törvényeknek.⁴¹ Ápolnia kell a nemzeti nyelvet, sőt a kor anyagias irányával szembeszegülve védenie kell az ezzel össze nem egyeztethető nemzeti jellemet is, mivel a „nyereségi systema, ha talán első zsengejében némi materialis hasznot terem is, bizonyára későbbben a’ nemzet erkölcsi ’s nemes characterén olly csorbát ejt”, ami a nyereséget jóval fe-

36 Lásd például *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai., i. m., 27.*

37 Azt, hogy Sasku szerint ezekben az esetekben valóban a haza előzetes tartozásáról van szó, saját kiemelései is hangsúlyozzák: „E’ köz munkaházak azonban ne *jótétemény* ’s *kegyelem* gyanánt adjanak munkát a’ bemenőknek [...]. *Tartozás* ez a’ társaság’ részéről, hogy tagjainak munkát adjon, ha nem lelnek; mert különben miként kívánhatja, hogy azok ne lopjanak vagy koldúljanak vagy lopjanak is koldúljanak is? ha csak egyenesen azt nem kívánja tőlök, hogy inkább éhen haljanak meg.” – SASKU Károly, *A’ kelet’ és nyugat’ népe, és a’ köz intézetekről*, Pest, Landerer és Heckenast, 1842, 33.

38 „Mert nagyon méltó, hogy a’ társaság azoknak, kik őt gyámolították, gyengültök után, viszont gyámolítást nyújtson. Ez tehát tartozó kötelessége a’ társaságnak”. – *Uo.*, 37.

39 *Uo.*, 38.

40 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai., i. m., 34.*

41 *Vö. Uo.*, 63–65.

lülmúló károkat okoz.⁴² Nem meglepő, hogy mivel a szerző a haza és honszeretet fogalmát az isteni törvényből vezette le, úgy nyilatkozik, hogy igazi hazafi tulajdonképpen csak vallásos ember lehet.⁴³ Más szerzők persze a honfiúi kötelességek ettől jócskán eltérő katalógusával szembesítették olvasóikat. Így például az eredeti nemzeti karakter és az ősi alkotmány intakt megőrzése vonatkozásában Széchenyi *Hitele* óta számos szöveg adott hangot *Az igaz hazafiúság' alapvonalai* írójával határozottan ellentétes vélekedésnek.

A korabeli közönség a honszeretet helyes értelmezésével kapcsolatos bizonytalanságát csak tovább fokozhatta annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az milyen viszonyban áll a szűkebb (család, lakhely) és különösen a tágabb (emberiség) körre kiterjedő érzelmekkel és kötelességekkel.⁴⁴ Mint ahogy a meghatározások eltérő voltából adódóan az is, hogy mit tartson a hazaszeretet jelenbeli helyzetéről. Az egykorú olvasó éppúgy találkozhatott annak virágkorát ünneplő, mint a honszeretet régi példáinak hiánya, a fogalom helytelen értelmezésének gyakorisága felett lamentáló, vagy általános (a nép körében való) elterjedésének akadályait firtató szövegekkel.⁴⁵ Az ez utóbbi felvetette, a hazafiúi érzelmek felkeltésének legjobb módszerét illető kérdésre pedig szintén sokféle válasz született; a baj gyökerét az ifjúság nevelésének hiányosságaiban látó, s azt az igaz honszeretet példáinak megfelelő pedagógiai alkalmazásával orvosolhatónak gondoló szerzők⁴⁶ írásai mellett számos szöveg érvelt amellett, hogy e probléma elsősorban társadalmi, jogi és gazdasági reformokkal oldható meg.

42 *Az igaz hazafiúság' alapvonalai* szerzője a kereskedői szellemet az eredeti nemzeti karakterrel összeegyeztethetetlennek állította, mondván: „A ki szüntelen nyereségről beszél, 's mindent azért tenni javasol [...], arról elmondhatni, hogy az legfellebbebb nyereségre vágyó Kalmár, de igaz nemes magyar soha sem, mert ez a 'történetek' bizonyossága szerint nemesb' ösztönöktől vezéreltetik.” – *Uo.*, 81.

43 *Vö. Uo.*, 58–60.

44 A hazaszeretet és kozmopolitizmus kérdésében folyó korabeli vitáról lásd FENYŐ István, *Messze tekintő fiatalok – Világirodalmi tájékozódás Magyarországon 1830–1842*, Kortárs, 1988/1, 102–104; S. VARGA Pál, „... a kozmopolitizmusnak szükségképpen patriotizmusnak kell lennie.” – *Egy elfeledett diskurzus és Vörösmarty Gondolatok a könyvtárban című verse = Vörösmarty és a romantika*, szerk. TAKÁTS József, Pécs – Bp., Művészetek Háza – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, [2001], 159–170.

45 Almási Balogh Pál művelődéstörténeti munkájának recenzense szerint az ország kulturális és gazdasági elmaradottságának végső oka, „a' tiszta és igazi” honszeretet általános elterjedésének hiánya: „Nagy szó az igaz, és váratlan olly honban, mellynek fiai 's leányai honokat mindenek felett szeretni láttatnak. Nincs is panasz egyes feltűnő nagy lelkekre: de fájdalom! [...] honszeretet, ollyan millyen göröghonbelieket élesztette, néptömegünknel, melyben fensőbb osztályokbeliek is vannak elegen, épen nem létezik. Mi ennek az oka?” – *A-Z., Philosophiai pályamunkák, I. kötet, Almási Balogh Pál*, Figyelmező, 1837. május 2., 138.

46 Elsősorban a ferde nevelés és a gondatlan nevelők hibájának tudta be a hazafiúi érzelmek visszaszorulását *Az igaz hazafiúság' alapvonala*inak szerzője, aki szerint a probléma megoldása „olly példákat adni a' kisdedek elejébe; mellyek a' hon, 's fejedelem iránti szeretetnek egyiránt dicső példái”. (*Vö. Az igaz hazafiúság' alapvonalai, i. m.*, 42–43.) Hasonló megfontolásból idézte fel a görög és római nevelés példáját *A' korszellem* írója, mivel e régi nemzetek hőseiknek szentelt emlékművek, ünnepek stb. által sikeresen törekedtek „minél korábban gyermekeik szívébe a' honszeretetnek tüztét felélesztetni”. (*Vö. BÉKEHÁZI, i. m.*, 2–3.) Ugyancsak elsősorban pedagógiai problémaként mutatja be a „valódi hon-szeretet” érzésének kialakítását Bélteky Gyula nevelődésének elbeszélése során Fáy András is. (*Vö. FÁY, i. m.*, 76–79.)

(*Pérez, fukarság, alku és honszeretet*) Vörösmarty verse ebben a honszeretet és hazafiság értelmezése tekintetében heterogén, nem ritkán homlokegyenest ellenkező definíciókkal szolgáló, olykor egymást kizáró elvárásokat közvetítő közegben szolgáltatta meg saját álláspontját. Ez pedig annak ellenére, hogy megfogalmazását tekintve helyenként némileg enigmatikusnak látszik, egyáltalán nem mutatja a bizonytalanság vagy kétely jeleit; a szöveg egy – részben imperatív formában előadott – határozott és konzisztens definícióból és az ennek megfelelő hazafiúi magatartás megvalósulásától várható jövőbeli eredmények prognózisából áll. A beszélő ez utóbbi tekintetében sem mutat kételkedést vagy csüggedést. Noha a felvázolt történelmi folyamat első szakasza a honszeretet hanyatlásának szomorú következményeit mutatja be, azt a szöveg szerint teljes bizonyossággal annak feléledése és egy jobb korszak (amelyben „a nemzet isten képe lesz”) követi majd. A haza és nemzet előtt álló jövő szcenírozása a *Honszeretet*ben határozottan eltér a *Szózat*tól. Az 1836-os költemény a hűség kategorikus imperatívusként megfogalmazott követelményét olyan tiszta erényként állítja a hazafiak elé, amelynek gyakorlása független a várható eredménytől; a *Szózat* jövőjében a „jobb kor” vagy a „nagyserű halál” egyaránt adott lehetőség, e bizonytalanság azonban nem módosítja az erkölcsi parancsolatot.⁴⁷ A *Honszeretet* első pillantásra talán hasonlóan tűnő dichotómiájában viszont a rossz és jó idők szukcesszív sort alkotnak; a szöveg anticipálta jövőben bekövetkezésük bizonyos, sorrendjük kötött, a teljes folyamat végkifejlete pedig kétségkívül pozitív. Ez pedig azt sejteti, hogy a vers első felében adott, a *Szózat* hűségparancsához hasonlóan kötelező, ám részletesebben kifejtett 1843-as honszeretet-meghatározás olyan elemeket is magában foglal, amelyek képesek eldönteni az 1836-os vagy-vagyot, kedvező végkifejlethez juttatni az erkölcsi cselekedetet és megteremteni a jobb kort.

A *Honszeretet* eredeti expozícióját követő, a címben megjelölt fogalom jelentését definiáló hat strófa némelyike több irodalomtörténeti munkában is Vörösmarty a harmincas évektől kezdődően jól érzékelhetően átalakuló, a rendi nemzetfogalomtól egyre távolodó közösségértelmezését demonstráló példaként szerepelt.⁴⁸ Ezek közé tartozik az eredeti szövegváltozat ötödik, tartalmában 1843-ban aktuális politikai témákhoz is könnyen köthető, nem csupán általában véve a jogegyenlőségi társadalom létrehozásának céljával, de annak fontos lépésével, a jobbágyfelszabadítás és birtokbírhatóság kérdésével is összefüggésbe hozható versszaka: „S nem csak dicsőké a' haza; / A' munkás pór, szegény, / Bár észrevétlen, dolgozik / A' hon' derületén.” Mint ahogy a nemesség mint korporatív csoport identitásának hagyományos alapját képező katonai funkcióval szemben a hazát fenntartó békés tevékenységek fontosságát hangsúlyozó passzusok is: „S ne csak veszélyben légy serény, / A' béke vézesebb, / 's mellyet vág álmos népeken / Gyógyíthatatlanb a' seb.”

47 Erről lásd MILBACHER Róbert, „*Hazához mint szemedhez*” – A *Szózat* kötelesség-ethosáról = M. R., *Bábel agoráján*, Pécs, Pro Pannonia, 2015, 49–71.

48 Lásd például BARTA János, *Vörösmarty patriotizmusa*, Irodalomtörténet, 1950/4, 24–25; WALDAPFEL József, *Vörösmarty és kora*, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1851, 148; TÓTH Dezső, i. m., 378.

Ezekkel a világosan megfogalmazott, és ezért az eszme- és politikatörténeti kontextus alapján könnyen értelmezhető, a költő nemzetfogalmának változását valóban szemléletesen demonstráló helyekkel szemben a honszeretetet definiáló részt lezáró strófáról („Gondold meg, mennyit érsz: eszed, / Szíved, pénzed, karod, / 's fukar légy, alkván a' honért, / Ha azt feláldozod.”) a vers értelmezőinek alig volt mondanivalója.⁴⁹ Pedig annak részletesebb interpretációját a hazafiúi kötelességek hagyományos rendi meghatározásától mind képeiben, mind tartalmában eltérő volta, mind a logikai egységet záró pozíciója indokoltta teszi. Mivel e kétségkívül problematikus szöveghely megértése véleményem szerint közelebb vihet a versbeli hazafiság-fogalom és az ebből levezetett jövőkép lehetséges magyarázó modelljéhez vagy akár annak közvetlen forrásához is, Vörösmarty honszeretet-meghatározásának interpretációját ennek elemzésével kezdem.

A magyar képviseleti líra korábbi hagyományai felől szemlélve a *Honszeretet Athenaeumban* közölt változatának nyolcadik strófája több tekintetben is szokatlannak mondható. A versszak ugyan imperatív modalitású, ám a benne megfogalmazódó parancs(ok) a hazafiúi kötelességekre figyelmeztető (buzdító vagy feddő) XVIII-XIX. századi költeményekhez viszonyítva jóval kevésbé tűnnek egyértelműnek és kategorikusnak. Bár a szöveghely a hazáért való áldozatvállalás kötelezettségéről szól, Vörösmarty imperatívuszai („Gondold meg, mennyit érsz”; „fukar légy”) közvetlenül nem erre vonatkoznak, hanem – egy kételemű cselekvéssor végrehajtására biztatva a honfit – valójában annak *feltételeit* írják elő. Mindenekelőtt az önreflexiót; az első sorok a saját képességek és lehetőségek mérlegelésére szólítanak fel, egy négy tagból álló felsorolásban egyúttal kijelölve a haza/

49 A költeményt monográfiájában részletesen elemző Tóth Dezső is csak egy felsorolás részeként, s ott is csupán sorszámával utalt a szóban forgó versszakra. (Vö. TÓTH Dezső, *i. m.*, 380.) – Egy a karcagi gimnázium 1907–1908-as tanévről szóló értesítőjében megjelent dolgozat szerint a kérdéses strófa kifejezetten „Deák mérsékletét ajánlja” a hazafiak számára. (Vö. HORVÁTH Ferenc, *Vörösmarty Mihály lírai költészete = A Karczagi Ref. Főgymnasium Értesítője*, Karcag, Simon Sándor Könyvnyomtató Intézete, 1908, 21.) A költemény Deák politikai elve-ihöz kapcsolásának gondolata minden bizonnyal Gyulai Páltól ered. Az 1866-ban megjelent *Vörösmarty életrajza* szerint 1825-től kezdődően annak „költészete huszonöt év alatt átélte az ellenzék minden phasisát, s e korszaknak ugyszólván költői megtestesülése”. Míg a *Zalánt* az ősi alkotmány védelme, a *Szózatot* Széchenyi, az *Országházát* pedig Kossuth, „a Honszeretetet mintha Deák sugalmazta volna”. (Vö. GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Pest, Ráth Mór, 1866, 184.) Hogy a *Honszeretet* esetében az asszociáció kontextusának inkább az életrajz megjelenésének időszaka, az 1860-as évek közepe, s nem az 1840-es évek tekinthető, a vers használat-történetének egy rendhagyó mozzanata is sejteti. 1866 elején több korabeli lap is beszámolt arról, hogy az óbudai hajógyár egyik munkása, Sárközy Sz. Ferenc díszes faragványt készített Deák számára. A leírás szerint több Vörösmarty- és Deák-idézetet is felhasználó, bonyolult kidolgozású műtárgyon Pannonia három lobogót tart, amelyek egyike „a feje felett lebeg Deák imájával: »Éljen a haza!« és Vörösmartytól e sorokkal: »Fukar légy, alkván a honért«”. (Vö. SÁRKÖZY Sz. Ferenc, *Egy füstbement élet*, Szegedi Híradó, 1866/5. oldalszám nélkül. – A faragvány leírását lásd még: *Politikai Újdonságok*, 1866. január 17., 31–32.) Az egyébként ritkán használt citátum alkalmazása a Deák politikusi pályafutásának legfontosabb mozzanatait évszámokkal (1832–1836; 1839–1840; 1848; 1861) jelző dísztagon leginkább a kiegészést előkészítő tárgyalásokra vonatkozó utalásként érthető.

közösség számára hasznos egyéni tulajdonságok körét is. Ez utóbbiak többsége persze egyáltalán nem nevezhető szokatlannak a reformkor hasonló tárgyú verseiben, így Vörösmarty műveiben sem. A hazafiúi szereprepertoár *Honszeret*tben megadott elemei közül az ész, kar és szív különösebb nehézség nélkül megfeleltethető többek között a hét évvel korábban írt *Szózat* „ész, erő és [...] szent akarat” (illetve hű kebel és vért ontó szív) felsorolásának. A hazáért áldozható képességek 1836-os inventáriumában azonban 1843-ban kiegészült egy a lírai nemből született hazafias buzdításokban korábban hasonló összefüggésben nem igazán emlegetett elemmel, a pénzzel, amely jelentős eltérést mutat a széria többi tagjától. Míg azok az intellektuális, erkölcsi és fizikai tulajdonságok, amelyeket a három előbbi szóképp felidéz, közvetlenül kapcsolódnak a személyhez, addig a sorozatnak a gazdasági erőre, vagyona utaló negyedik tagja esetében e kapcsolat csupán közvetett; a „pénz” az „ész” és „kar” által megszerezhető, birtokolható, ám el is veszíthető, vagyis kapcsolata a személlyel az utóbbiaknál jóval esetlegesebb. Érdemes megjegyezni továbbá azt is, hogy a nyilvánvalóan képes értelmű három társához – a harcra és fizikai munkára való utalásként egyaránt érthető karhoz, az erkölcsi minőségeket reprezentáló szívhez, valamint a tudomány, művészet, szellemi munka jelentésben dekódolható észhez – viszonyítva ez legalább annyira értelmezhető szó szerinti jelentésben, mint metaforikusan. A pénz a gazdasági javak metaforája, ugyanakkor maga is vagyon; „azon közönséges csereeszköz, melly egyedül teszi a forgalmat nagyobb kiterjedésben lehetségessé, [...] továbbá minden javak átmérője (Preifímaafi, Vermögensmesser) és minden értékek képviselője, mivel általa minden javak megszerezhetőek, és különben is a nemzeti vagyonosságnak nem csekély tényezője”.⁵⁰ Ennek nyomán a sorozat másik három elemétől eltérően a honért való feláldozása akár denotatív jelentésben („pénzt áldoz valamire”) is érthető.

Ennél figyelemre méltóbb, hogy a gondolatmenet folytatásában úgy tűnik, a hazafiúi szereprepertoár felsorolt elemei közül éppen a pénz válik a legfontosabbá. A honért hozandó áldozat második feltételét előíró és az inventárium egészére érvényes imperatívusz („S fukar légy, alkván a' honért”) szerint ennek helyes modellje a sorozat tagjai közül elsősorban a pénzzel asszociálható előnyös csere vagy üzlet. Vagyis a magyar képviseleti líra az antik republikanizmus elveire épülő rendi szemléletű XVIII. század végi és XIX. század eleji hagyományában rendszerint negatív jelentésben megjelenő anyagi javak, illetve az azok megszerzésére irányuló, tradicionálisan a közjával szembeállított és annak gyengítése miatt kárhözhatott önérdek hajszolásával és a közösség létét fenyegető erkölcsi romlással asz-

50 KARVASY, *i. m.*, 111.

51 Az attitűd versbeli megnyilatkozásának jól ismert példái Berzsenyi *A' Magyarokhoz* ódájának *Kesergés* címen ismert korai változatában olvasható, a kereskedelemmel a házi erkölcsök romlását asszociáló szemrehányások („Bátran merül most a' buja Ifjuság / Undok bűnében, 's uszva folárokodik, / Még gyenge a' Szüz, 's már katzéros / 's gerjedező tüzeit kinálja. // A Férfi-ó bűn! már ma kereskedik / Szép Párja testével, maga alkuszik / Gazdag Folárral, 's gyenge Társát / Fajtalanul teregetni hagyja.”), illetve Orczy Lőrinc gyanakvó kérdése: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés, / Mivel ebből jöhet erkölcs-vetemedés” (*Tokajba való érkezés télen*).

szociált tevékenységek (üzlet, kereskedelem)⁵¹ Vörösmarty versében nem csupán felvételt nyernek a hazafiúi erények katalógusába, de mint a lehető legkedvezőbb eredményre törekvő, észszerű, megfontolt cselekvés példái ez utóbbiak felhasználása tekintetében is modellként szolgálnak.

Tehát, noha a strófa az egyéni képességek és adottságok honért való feláldozására biztat, a benne leírt cselekvéssor szerint inkább észszerű, semmint nagyszerű tetteket vár el. Erre utal, hogy az annak jellemzésére használt lexika nem csupán a pátoszt nélkülözi, hanem szinte alantasként tünteti fel e tetteket: a honfinak nem pusztán alkudnia kell saját képességeire és a haza javára, de fukarul kell alkudnia. Az áldozatot hozó hazafitól elvárt attitűd jelölésére használt kifejezés pedig nem egyszerűen pejoratív értelmű,⁵² s megvetendő erkölcsi tulajdonságokra utal, hanem akár a honszeretet hiányának gyászos következményeit is felidézhetette az 1840-es évek közönségében. A szó lehetséges etimológiájáról a Czuczor Gergely és Fogarasi János szerkesztette nagyszótárban egyebek mellett a következő olvasható: „Megegyezik a német Wucher, Wucherer szókkal. Régebbi törvénytárunkban Fugger v. Fukkar nevű idegen tisztviselőkről s tózsérekről van emlékezet; az elsőbbről t. i. az 1525-iki rákosi 4. törvéncikkelyben, mint kik az ország kincseit nyilván kimerítik, (palam exhauriunt) és kiviszik, s ezért az országból kitiltatnak”.⁵³ Az ország elszegényítőjeként, s így a mohácsi vereség és az önálló Magyar Királyság bukásának közvetett előidézőjeként számon tartott bankárfamília nevéből származtatott szó eredetének közismertsége miatt a hazafi(ság) és honszeretet tökéletes ellentétével asszociálódhatott a korabeli olvasók számára. A hazafiúi erények közé sorolása mindenesetre olyan erős gesztus, amely a vers tárgyának, a honszeretetnek a korban igencsak szokatlan, pátoszmentes szemléletét, s tartalmának a hazai közönség számára ismerősebb, az antik republikanizmus elveire támaszkodó értelmezésétől erősen eltérő meghatározásának szándékát sejteti.

Ezt támasztja alá a strófa gondolatmenete is. Kétségtelen, hogy a szóban forgó négy sor az egyéni képességek és a birtokolt anyagi javak a haza szolgálatába állítására buzdít, mint ahogy az is vitathatatlan, hogy az áldozat kötelező a hazafi(ak) számára. A versszak utolsó sorát nyitó „ha” nyilvánvalóan nem 'amennyiben', hanem 'amikor' jelentésben értendő, vagyis egyszerűen az áldozat időpontjára, s nem annak esetleges visszautasíthatóságára utal. Ugyanakkor mivel Vörösmarty kettős imperatívusza értelmében az áldozatnak az egyéni lehetőségek felmérésén és ezek fukarságig menően előnyös felhasználásán kell alapulnia, nem is egészen feltétel nélküli. Az áldozatnak ebben az értelemben, vagyis mint a haza érdekében megkötött előnyös üzletnek minden egyes esetben egyéni mérlegelés és ennek megfelelő döntés eredményeként kell megvalósulnia. A csere strófában érvényesülő logikája szerint a megfontolás tárgya pedig nem lehet más, mint az,

⁵² A szó szinonimái a Czuczor–Fogarasi szótár szerint: „Uzsorásfösvény, zsugori, kupori”. – *A magyar nyelv szótára*, 2. kötet, készítették CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, Pest, Emich Gusztáv, 1864, 959.

⁵³ *Uo.*, 958–959.

hogya a befektetesként vagy áruként felfogott egyéni képességek (fizikai vagy szellemi munka) vagy javak (pénz) értéke megtérül-e (alku), s ha igen, milyen mértékben (fukar). A hazafinak tetteivel, képességeivel és anyagi erejével szolgálnia kell a hazát, ellenkező esetben nem hazafi, de ennek minden esetben megfontoláson és egyéni belátáson kell alapulnia, így az – ellentétben a *Szózat* parancsával – nem független a cselekedet eredményétől, hanem éppen a várható kimenetel előnyös vagy előnytelen voltának mérlegelésével meghozott döntés eredménye kell, hogy legyen. Mivel pedig a csere a saját (magán) javak és a haza, vagyis a köz java közötti relációban zajlik, amelyben a hazafi csak személyes értékeivel tud fukarkodni a köz érdekében, a gondolatmenet azt is implikálja, hogy az előbbiekkal kell takarékosan gazdálkodnia. A megfontoltan, okos számítással meghozott „áldozat” a hon és annak polgárai között olyan kölcsönösen előnyös csereviszony lehetőségét sejteti, amelyben az ön- és közérdek hagyományos oppozíciója érvényét veszti,⁵⁴ s a két, a honszeretet és hazafiság értelmezésében gyakran szembeállított fogalom egymás feltételeként jelenik meg.

(*A lehetséges forrás*) Bár a honszeretet Vörösmarty költeményének nyolcadik strófájában kirajzolódó értelmezésére emlékeztető gondolatmenet több egykorú hazai értekező szövegben is felbukkan, a fogalom versbeli meghatározása és a belőle levezetett történelmi prognózis Alexis de Tocqueville *De la démocratie en Amérique* című művének hatását sejteti. Az, hogy Vörösmarty a francia szerző munkáját, ha teljes terjedelmében nem olvasta is, de ismerte, nem lehet kétséges. Az 1830-as évek végétől a reformkori magyar liberálisok által a legfontosabb politikatudományi művek között számontartott, sűrűn hivatkozott könyv⁵⁵ *A' democratia Amerikában* címen megjelent magyar fordítását, amelynek első kötetei 1841-ben, befejező részei pedig éppen 1843-ban láttak napvilágot, a költővel baráti viszonyban álló Fábíán Gábor készítette. Tocqueville művének a hazai közönséggel való megismertetésében vezető szerepe volt a Toldyval és Bajzával közösen szerkesztett *Athenaeumnak*, amely Nagy Károly 1837-ben a *Figyelmezőben* megjelent, a korszakos jelentőségű könyv lefordítását szorgalmazó ismertetőjét⁵⁶ követően az elkövetkező években számos részletet közölt Fábíán készülő fordításából.⁵⁷

54 Erről a szembeállításról a republikanizmus kapcsán lásd TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Bp., Osiris, 2007, 15.

55 Tocqueville művének korabeli magyarországi hatásáról lásd például VIKOL Katalin, *Tocqueville és hatása Magyarországon – Centralisták és liberálisok vitái a reformkorban*, Világosság, 1981/2, 77–79; ZÁVODSZKY Géza, *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország – A kezdetektől 1848-ig*, Bp., Atlanti Kutató és Kiadó Társulat – Tankönyvkiadó, 1992; HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Az Amerikai demokrácia Magyarországon – A magyar Tocqueville, 1834–1843*, Holmi, 1994/11, 1608–1611; FENYŐ István, *Eötvös és Tocqueville*, Aetas, 2007/1, 127–134. – A könyv hazai hatását kortársi nézőpontból mutatja be Fábíán a szerzőhöz írt levele, illetve Trefort Ágoston 1862-es akadémiai emlékbeszéde. (Vö. Életképek, 1846. május 16., 637; ill. TREFORT Ágoston, *Tocqueville emlékezete*, Budapesti Szemle, 1862, XIV. kötet, 108–142.)

56 Nagy Károly Tocqueville, illetve Michel Chevalier ugyancsak Amerikáról szóló könyvéről írt ismertetőjét lásd: N[AGY] K[ároly], *Figyelmező*, 1837. június 27., 202–207.

57 Vörösmarty a szöveg egy részét valószínűleg annak *Athenaeumbeli* megjelenése előtt is ismerte. Egy 1838 nyarán Fábíánnak címzett levelében lelkesedve nyilatkozott egy tőle ka-

Ami az 1843-as Vörösmarty-vers közvetlen tárgyát illeti, Tocqueville terjedelmes munkájának több helyén is foglalkozott a honszeretet kérdésével, a második könyv hatodik fejezetében (*Mi valódi hasznokat húz az amerikai társaság a' democratia' kormányából*) pedig egy külön alfejezetet szentelt a témának. *A' democratia Amerikában* e része aligha kerülhette el Vörösmarty figyelmét, hiszen az, az 1841-es kötetbeli közlést megelőzően – ha nem is teljes terjedelmében – már két ízben megjelent az *Athenaeum* hasábjain. Először Tóth Lőrinc közölte 1838 nyarán a Kölcseyvel vitázó *Világpolgárság és honszeretet* című írásának részeként.⁵⁸ Tóth vitapartnere a *Parainesisben* kifejtett „költői” honszeretet-fogalmának oppozíciójaként idézte fel Tocqueville ugyanezen tárggyal kapcsolatos nézetit, részben szó szerinti fordításban, részben parafrázálva annak gondolatmenetét, csupán a saját okfejtése szempontjából kevésbé lényeges utolsó négy bekezdést hagyva el a fejezetből. Alig több mint fél évvel később pedig *A' honszeretet* címen – az 1841-es kötetben olvashatótól kis mértékben eltérő változatban Fábrián Gábor közölte (mint az gyakran megtörtént a szerző és forrás jelzése nélkül, csak a fordító családnévénél és az eredeti nyelvnek a feltüntetésével) Vörösmartyék lapjában az alfejezet szövegének nagyjából felét.⁵⁹

Tocqueville könyvének szóban forgó szakaszában, amely az 1841-es kötetben *A' köz szellemről az Egyesült-Statusokban*⁶⁰ címet viseli, az egyén és a haza/nemzet közti lehetséges kapcsolatok két típusát írta le. A haza iránt táplált érzés eredeti formája, Fábrián fordítása szerint az „ösztönszerű honszeretet” („amour instinctif de la patrie”, Tóthnál „instinctszerű honszeretet”), amelynek forrása az az „eszmélet 's önzés nélküli megnevezhetlen érzés” („sentiment irréflechi, désintéressé et indéfinissable”), amely a szülőföldre kapcsolja az embert, és amely egybeolvad a régi szokások, az ősök és a múlt tiszteletével.⁶¹ Ennek magyarázó modelljeként Tocqueville egyrészt az apai ház szeretetét használta, amely nyugalomával, „csendes” szokásaival és a hozzá kapcsolódó emlékek által kellemessé teszi az életet „még engedelmeskedve is”; másrészt a vallást, mivel „[m]aga is némi vallás”, s ahhoz hasonlóan „nem okoskodik, hanem hisz, érez és munkál”. A honszeretetnek ez az ösztönszerű változata az arisztokrácia társadalmára, illetve a régi monarchiákra jellemző, és mint a szerző megjegyzi, egyes esetekben – mint a régi rend idején a franciáknál – a nép az uralkodóra vitte át „egy részét azon érzeményeknek, melylyel a' honszeretetet képezik; győzelmeivel kevélykedtek, hatalmában büszkélkedtek”. Az uralkodói hatalom (a modellként használt apai tekintély vitathatatlaná-

58 TÓTH Lőrinc, *i. m.*, Athenaeum, 1838. július 8., 47–49.

59 *A' honszeretet*, Athenaeum, 1839/I. február 28., 263–264.

60 TOCQUEVILLE Elek, *A' democratia Amerikában*, II, ford. FÁBRIÁN Gábor, Buda, a' Magyar Királyi Egyetemenél, 1841, 105–109.

61 *Uo.*, 105; ill. Alexis de TOCQUEVILLE, *De la démocratie en Amérique*, Tome Second, Bruxelles, Louis Hauman et Comp., 1835, 132.

gához hasonló) feltétlen és önzetlen tisztelete mellett, a hazaszeretet e formája a vallásra is támaszkodik, mivel az felerősíti aktív megnyilvánulásait: „Gyakran e' honszeretetet vallási buzgalom által is felmagasztaltatik 's akkor csodákat látunk tőle végbevitetni.” Tocqueville szerint az ösztönszerű hazaszeretet ereje és gyengesége egyazon töről fakad. Az ugyanis eredetét és jellegét tekintve minden reflexiót nélkülöző érzelem, „eszméletlen szenvedelem”, időnként ugyan nagyszerű tettek végrehajtására sarkallja a hazafiakat, ugyanakkor gyorsan kimerül, s képtelen a kitartó, állandó működésre. Így nem ritkán megtörténik, hogy „miután a' statust veszély' idején megszabadította, pusztúlni hagyja a' béke ölében”. Ez a népet a hazához (és az uralkodóhoz) kapcsoló érzelmi alapozású, mindenféle (személyes) érdektől, ám a reflexiótól is mentes viszony ott és akkor létezhet csak, ahol és amikor „még a' népek egyszerűek az erkölcsben és erősek a' hitben”, a társadalom régi rendjének „törvényessége még kétségbe nem vonatott” (Tóthnál: „hol a' legitimitás nincs még megküzdve”).⁶²

A hazaszeretet másik Tocqueville által jellemzett formájának forrása az előbbivel ellentétben nem az érzelem; a „meggondolt honszeretet” („patriotisme réfléchi”) az „értelmességéből születik” (Tóth szerint: „a' világosság gyermeke”), s mint azt az Egyesült Államok példája mutatja, nem fonódik össze szükségszerűen sem a szülőföld iránti vonzalommal, sem a régi szokásokkal vagy a közös múlt emlékezetével.⁶³ A patriotizmus e fajtáját nem a feltétlen engedelmesség és a hit szüli, hanem a közösség tagjainak egyenlőségét biztosító törvények és az ezekből fakadó politikai jogok szüntelen gyakorlása („törvények' segítségével fejlődik, jogok' gyakorlásával nevedik”). Végezetül pedig, ellentétben az előző típussal, nem önzetlen, hanem „némileg a személyes érdekek egygyé olvad” (Tóthnál: „s a' személyes érdekek összeolvadva végződik”). A „meggondolt honszeretet” alapja nem egyéb, mint az, hogy az egyes ember belátja, hogy egyéni gyengesége miatt saját jóléte szorosan összefügg a közösségével, ezért hajlandó ez utóbbiért is áldozatokat hozni. Érdeklétté tenni a polgárt hazája ügyeiben viszont csak azáltal lehet, „ha nekik annak kormányzásába befolyást engedünk”. Az Egyesült Államok működését Tocqueville szerint az teszi lehetővé, hogy a „köznépből való ember” érti ezt az eszmét, „átlátja minő befolyással van a' köz jólét boldogságára”, és törvényben biztosított jogait saját jól felfogott érdekében gyakorolva él is ezzel a befolyással; a népképviselőten és önkormányzatiságon alapuló amerikai intézmények pedig naponta „ezerféle módon eszébe juttatják minden polgárnak, hogy társaságban él”, ahogy azt is, hogy „valamint kötelességökben úgy érdekekben is áll használni feleiknek”.⁶⁴ Ennek nyomán pedig az amerikai polgár „megszokta e' [köz] jólétet saját míve gyanánt tekinteni”, s azt saját jólétével azonosítani („a' köz boldogságban saját boldogságát látja”), és ezért „dolgozik a' satus' javán”.⁶⁵ A honszeretetenek

62 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II, 105; ill. TÓTH Lőrinc, i. m., 47–49.

63 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II, 107–108.

64 TOCQUEVILLE Elek, *A' democratia Amerikában*, III, ford. FÁBIÁN Gábor, Buda, a' Magyar Királyi Egyetemenél, 1843, 146–147.

65 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II., 108.

az arisztokráciára jellemző fajtájához viszonyítva ez a jól felfogott önérdekkel⁶⁶ összefonódó patriotizmus Tocqueville jellemzése szerint motivációját tekintve ugyan kevésbé nemes, megnyilvánulásaiban pedig nem annyira nagyszerű, de „termékenyebb és tartósabb”.⁶⁷

Az alfejezetet fordító, és annak „amerikai” hazaszeretet-fogalmát a *Parainesis* az önérdeteket csaknem teljesen kizáró, „költői” meghatározásával oppozícióba állító Tóth Lőrinc az előbbi úgy kommentálta, hogy az olyan, a „hideg 's higgadt” észtlől származó definíció, amely „a’ természeti ösztönt, melly tagadhatatlanul vonz bennünket szülő földünkhöz, 's az érzelmi világot, mellyből veszi kétségkívül alkotó részeinek jobb felét a’ honszeretet, egészen figyelem nélkül hagyja”.⁶⁸ Tóth saját érvelésétől elragadva azonban leegyszerűsíti Tocqueville okfejtését. A honszeretet két típusának ellentéte a francia szerzőnél korántsem ennyire sarkított, azok nem a kosellecki értelemben vett aszimmetrikus ellenfogalmak; a történeti tekintetben későbbi reflexív patriotizmus nem nélkülözheti, s valójában nem is – pontosabban csak eredetében – nélkülözi az „ösztönszerű” hazaszeretet legnagyobb erényét és hatóerejét jelentő érzelmi komponenset.⁶⁹ Az amerikai polgár patriotizmusának elsődleges motivációja ugyan valóban az (anyagi) önérdet, a „nyereségvágy”; az egyén azért foglalkozik a haza ügyeivel, mivel azokat saját érdekeinek megfelelően befolyásolhatja, „részvétellel van iránta, mert részesül igazgatásában”.⁷⁰ Ám a közjó ebből fakadó józan számításra alapuló elősegítése a közügyekben való állandó részvétel hatására Tocqueville szerint előbb megszokássá, majd erkölcsi kötelességé, végül pedig érzelmé, szenvedéllé, a hon valódi szeretetété alakul. A polgár a „közérdekkel eleinte szükségből, azután szabad akaratból foglalkozik; a’ mi előbb nála számolás volt, ösztönné válik 's folyvást dolgozván polgártársainak javán, végre megszokja és kedveli a’ nekik szolgálást”.⁷¹

66 A jól felfogott önérdet tanáról magyar nyelven lásd például Harvey C. MANSFIELD, *A jól felfogott önérdet*, ford. RÓZSAHEGYI Edit, Világosság, 1996/1, 20–36; Albert O. HIRSCMAN, *Az érdekek és a szenvedélyek – Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt*, ford. PÁSZTOR Péter, Bp., Józsefveg Műhely Kiadó, 1998. – Ugyanennek Tocqueville művében megjelenő értelmezéséről részletesebben lásd például Jon ELSTER, *Alexis de Tocqueville, the First Social Scientist*, Cambridge University Press, 2009, 47–78; Roger BOESCHE, *The Strange Liberalism of Alexis de Tocqueville*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1987, 139–211.

67 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 106.

68 TÓTH Lőrinc, i. m., 50.

69 Tóth Lőrinc érvelése azért is meglepő, mivel ahogy Fábíán, úgy a saját fordításában ő is éppen az érzelmi komponens tekintetében közelíti egymáshoz Tocqueville két, a szövegnek ezen a pontján terminológiai tekintetben karakteresen megkülönböztetett fogalmát, amikor mind az „amour instinctif de la patrie”, mind a „patriotisme réfléchi” kifejezés fő tagját egysegesen „honszeretet”-ként ülteti át. A szöveg újabb fordításában a Tocqueville terminológiájához alkalmazkodó „ösztönszerű honszeretet”, illetve „megfontolt patriotizmus” kifejezések olvashatók. (Vö. Alexis de TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, ford. ÁDÁM Péter, FRÉMER Jusztna, KISS Zsuzsa et al., Bp., Európa, 1993, 338.) – Az önérdet és az arisztokráciára, illetve a vallásra jellemző előnyös attitűdök tocqueville-i összekapcsolódásáról lásd például: MANSFIELD, i. m., 25–26.

70 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., I, 108.

71 *Uo.*, III, 147.

A közügyek intézésében való személyes részvétel nyomán a hazához való viszony, annak szeretete is személyessé, megnyilvánulásaiban az önszeretethez hasonlóvá válik:

„A' lakos, országának minden érdekeihez úgy ragaszkodik, mint saját övéihez. A' nemzet' dicsőségéből magára dicsőséget ruház; az általa nyert hasznokban tulajdon művét hiszi szemlélni 's ebben büszkélkedik; örvend a' köz boldogságnak, mellyben részesül. Neki hona iránt olyan forma érzeménye van, minőt családja iránt érez, 's némi önzésből is részvétellel viseltetik a' statushoz.”⁷²

Az Egyesült Államok polgára – szemben a monarchiák alattvalóival – saját alkotásaként tekint hazájára, még hiúságát is kiterjeszti rá, ezért az azt illető legcsekélyebb kritikát is személyes sértésnek tekinti. A francia szerző a tengerentúli társas élet legkellemetlenebb vonásai közé sorolta az amerikaiak szinte gyerekesen „ingerlékeny hazafiságát”, amely eleve elutasít bármiféle bírálatot:

„Ennél fogva Amerika a' szabadságnak egy olly országa, hol, hogy senkit meg ne bántunk, nem kell szabadon beszélnünk sem egyes személyekről, sem a' statusról, sem kormányzókról, sem kormányzottakról, sem köz, sem magános vállalatokról; egy szóval, semmiről, valamit ott látunk, kivévén talán az éghajlatot és földet; sőt vannak amerikaiak, kik készek ezt is mindegyiket úgy védni, mintha azok' teremtésében ők is részesültek volna.”⁷³

Az ösztönszerű honszeretettel ellentétben ez az érzelem nem külső tárgyra irányul, az amerikai demokrácia polgárai nem csupán sajátjukként, hanem úgy szeretik hazájukat, mint önmagukat: „A' democratiákban élő emberek épen olly formán szeretik hazájokat, mint önmagukat, 's átviszik magános hiúságuk' szokásait a' nemzeti hiúságba is.”⁷⁴

A jogok napi szintű gyakorlása azonban túl is emeli az egyszerű önérdeken a megfontolt honszeretetet, olyan vonásokkal ruházva fel azt, amelyek a francia szerző leírásában az ösztönszerű változat előnyös oldalához társulnak: „Az Egyesült Statusokban, igen helyesen, azt tartják, hogy a' honszeretet egy neme az istentiszteletnek, melyet az emberek gyakorlat által kedvelnek meg.”⁷⁵ Akár a hazaszeretet régebbi formájának erényessége, nagyszerűsége és tisztasága is elérhető ezen az úton; „sokszor láttam az amerikaiaktól nagy és igazi áldozatokat hozatni a' kö-

72 *Uo.*, I, 151.

73 *Uo.*, II, 108–109.

74 *Uo.*, IV, 93.

75 *Uo.*, I, 107. – „Aux Etats-Unis on pense avec raison que l'amour de la patrie est une espece de culte auquel les hommes s'attachent par les pratiques.” (TOCQUEVILLE, *De la démocratie*, i. m., Tome Premier, 97.)

zügynek”, írja Tocqueville.⁷⁶ Az egyéni érdekekkel és érzelmekkel összekapcsolódó haza fogalma pedig közvetlenebbül és általánosan hozzáférhető (az Egyesült Államokban „a’ haza mindenütt érezteti magát”), és világosabb: „Nálok a’ hazának jeles, bélyegző vonásai vannak, az ott feltünőbb ábrázattal bir, mint egyebütt.”⁷⁷

Ami a honszeretet két típusának történelmi esélyeit illeti, Tocqueville nem hagy kétséget afelől, hogy hamarosan Európának is meg kell barátkoznia a megdöntött patriotizmussal. *A’ democratia Amerikában* történelemfilozófiai axiómája szerint ugyanis az egyenlőség terjedése olyan évszázadok óta zajló folyamat, amelynek megállítására, lévén az a gondviselés műve, nincs mód.⁷⁸ Az ennek nyomán szükségképpen egyre nagyobb számban létrejövő demokráciák pedig kizárólag az egyenlőséget biztosító törvények, valamint az ön- és közérdek szoros összefüggésének belátására alapozott megdöntött hazaszeretet által kapcsolhatják magukhoz polgáraikat. Mivel pedig a XIX. században „a’ haza’ önzetlen szeretete visszahozhatatlanul eltűnt”, a jelen a döntés pillanata: „Márma el kell tudni határozni magunkat, ’s választani mernünk mindenk hazafiúsága, vagy a kisebb szám’ kormánya között; mert nem lehet együvé foglalnunk azon társasági erőt ’s munkásságot, mellyet az első ad, a’ béke ama biztosítékaival, mellyeket nyújt ottan a’ második.”⁷⁹

(*A nyelv szerepe*) A vers Athenaeumbeli közlésének harmadik, a későbbi változatokban nyitó pozícióba kerülő strófáját Zentai Mária *Az íbisz legfeketébb tolla* című tanulmányában a nyelv hitelvesztésének a költő műveiben fellelhető azon példái közé sorolta, amelyekben az „aktív, eleven, de negatív hatású” cselekvőnek mutatkozik. Az értelmezés szerint ebben a konkrét esetben a beszéd a lélek ellen vét, elvéve annak tisztaságát,⁸⁰ ami – bár erre a hivatkozott interpretáció már nem ter-

76 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., III, 146.

77 *Uo.*, I, 151; 107.

78 Fábíán a könyv magyar fordításából kihagyta azt a három bekezdést, amely a társadalmi viszonyok kiegyenlítődének processzusát az isteni akaratból levezetve az annak való ellenszegülés lehetetlenségéről szól. (Vö. TOCQUEVILLE, *De la démocratie.*, i. m., Tome Premier, x-xi; ill. TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., I, 12.) Az azonban, hogy a történelmi folyamat iránya a gondviselés tervével megegyező, mégis nyilvánvalóvá válik a kötet olvasója számára, már csak azért is, mert az erre való, nem sokkal későbbi visszautalást Fábíán is közölte: „Nem szükséges istennek magának beszélni, hogy akaratjának bizonyos jeleit észrevehessük; elég vizsgálnunk a’ természet’ szokott menetét, ’s az esetek’ folytonos irányát; tudom, hogy a’ csillagok, ha szavát a’ teremtő föl nem emeli is, az ő újai [sic!] által kijelölt íveket futják meg a’ térben.” (TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., I, 12.) A Fábíán elhagyta passzusok lényegi része pedig már a könyvről szóló első magyar nyelvű ismertetőben is szerepelt: „A’ helyzetek’ egyenlőségének lépcsőnkénti kifejlése örök végzés, kiterjedt és tartós, kiszökik az emberi hatalom alól; minden ember, minden eset egyenlőképpen segédje kifejlésének.” (N[AGY] K[ároly], i. m., 204.) A szöveg ugyanezen részét, amely szerint „a’ rendi egyenlőség’ fokozatos kifejlése a’ gondviselés’ határozata”, s hogy annak segítői és ellenzői éppúgy „vak eszközök az isten’ kezében” 1841-ben Horváth Mihály is idézte Tocqueville axiómáját a hazai viszonyokkal szembevető írásában. (Vö. HORVÁTH Mihály, *A’ néperdekek’ kifejlése honunkban*, Athenaeum, 1841. március 7., 433.)

79 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 107, 109.

80 Vö. ZENTAI Mária, *Az íbisz legfeketébb tolla – A nyelv hitelvesztésének nyomai Vörösmarty költészetében = Vörösmarty és a romantika*, i. m., 73–88, 81, 85.

jed ki – itt nem jelenthetne mást, mint a honszeretet érzése eredendő ártatlanságának megrontását. Noha a nyelvet az érzem tisztaságával oppozícióba helyező álláspont valóban megjelenik a strófában, fontos megjegyezni, hogy nem az éppen nézetei kifejtésére készülő beszélő sajátjaként, hanem a megszólított(ak) lehetséges vélekedéseként: „Szeresd hazádat és ne mondd: / A' néma szeretet / Szűz mint a' lélek, mellynek a' / Nyelv még nem véthetett.” A tiltó parancs pedig nem általában véve a nyelv használatára, a beszédre, hanem éppen annak a szöveg tárgyát illető tagadására vonatkozik.

Bár Tocqueville *A' democratia Amerikában* a „köz szellemről” szóló részében nem beszél a nyelv problémájáról, a Vörösmarty versében megjelenített oppozíció benne rejlik a honszeretet két formájának dichotómiájában. Míg ugyanis ennek eredeti alakja, mint ösztönös emóció per definitionem nem feltételezi, addig megfontolt, reflexív változata éppen hogy elengedhetlenné teszi a nyelvi formába öntést. Nem csupán azért, mert a demokrácia a francia szerző bemutatta intézményrendszerének működése az érdekeket ütköztető vitára épül, hanem mert az önérdék az egyenlőségen alapuló társadalom erkölcsi bázisát jelentő *helyes* értelmezése sem lehetséges nélküle. Tocqueville, miközben az egyenlőség terjedését történelmi szükségszerűségnek, sőt a gondviselés művének állítja, figyelmeztet a folyamatban rejlő kockázatokra is, amelyek közül az új jelenségként éppen ennek köszönhetően felbukkanó individualizmus jelenti a legnagyobbat. Noha az önérdék és az individualizmus fogalmát sem használta teljesen egységesen,⁸¹ könyvének egy helyén ez utóbbit az egoizmussal szembeállítva határozta meg. Ez definíciója szerint nem egyéb, mint „szenvedélyes és túlságos szeretete magunknak, mely az embert arra bírja, hogy mindent magára vigyen vissza 's magát mindennek elébe tegye”. A Fábíán fordításában „önzéként” szereplő bűn, amely „kiszáraztja minden erény' csiráját”, nem kötődik határozottan sem társadalmi formákhoz, sem a nyelvhez; forrása a vak ösztön, a szív „megromlott” érzései, és „olly régi, valamint a' világ”.⁸² Az individualizmus (Fábíánnál „egyediség”) ellenben kifejezetten az egyenlőség eszméjéből születő – s így leginkább a demokráciára jellemző – új jelenség. Ez a „megfontolt, csendes érzemény”, amit Tocqueville nem a szív bűneként, hanem az ész hibájaként, tévedéséért – végső soron az önérdék helytelen értelmezéseként – jellemez, „bizonyos tévelygő ítéletből származik inkább, mintsem megromlott érzeményből”. Ennek ellenére nem veszélytelenebb az egoizmusnál. Az egyént kizárólag saját ügyeivel való foglalkozásra, a közügyektől visszahúzódnásra sarkalló individualizmus először ugyan csak a „nyilvános erények' forrását apasztja ki”, ám eluralkodásával később mindegyiket, s „végtére önzésbe merül”.⁸³ Ez pedig a közügyekben való általános részvételre épülő demokráciában, a szabadság elvesztéséhez, a zsarnokság kialakulásához vezet.⁸⁴

Ennek elkerülését Tocqueville szerint sikeresen szolgálja a politikai jogok – és ezzel az érdekeket ütköztető vita – rendszeres gyakorlását szokássá tévő ameri-

81 Erről lásd ELSTER, *i. m.*, 47–49.

82 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 137–138.

83 *Uo.*, 137.

84 *Vö. Uo.*, 142–144.

kai intézményrendszer: „Az amerikaiak az egyenlőségtől okozott egyediség ellen a szabadság által harcoltak és meggyőzték azt.”⁸⁵ Ahhoz azonban, hogy e szokás kialakulhasson, az egyénnek eleve motiválnak kell lennie arra, hogy feladva individualizmusát, ideje és erőforrásai egy részét a közügyeknek szentelje. Az individualizmus Tocqueville ismertette formája, lévén az ész hibája, az ész által korrigálható. Erre szolgál a „jól értett érdek” elmélete, amely *A' democratia Amerikában* szerzője szerint „minden philosophiai theoriák közt, legjobban alkalmazhatónak tetszik a 'korunkbeli emberek' szükségéikre”, s ezért ebben látta „a' leghatalmasb biztosítékot, melly még számunkra magunk ellen fennmaradott”.⁸⁶ Ez a „nem igen fenséges”, ám „világos és biztos” tan nem erényeket vár el, hanem az emberek gyarlóságához alkalmazkodva „a' személyes érdeket önmaga ellen fordítja és a' szenvedélyek vezetésére az ezeket izgató sarkantyúkat használja”. És bár nem (vagy csak ritkán) „szül nagy önfeláldozásokat”, de beláttatva az egyéni érdekek és a közösség hosszú távú érdekei közötti szoros kapcsolatot, „eszközöl naponként apró áldozatokat”. Hosszú távú érdekeik ismerete persze nem teszi erényessé az embereket, ám a jól felfogott önérdék tanának megszokássá váló gyakorlása már igen; „ha az erényre egyenesen az akarat által nem vezet is, eljuttat hozzá észrevétlenül a' szokások által”.⁸⁷ Végső soron ez jelenti az Egyesült Államok polgárait jellemző hazafiúi viselkedés motivációját, amelynek nyomán „[m]inden amerikai ember fel tudja áldozni személyes érdekei' egy részét, hogy a' többit megmenthesse”.⁸⁸

Bár a jól felfogott önérdék tanához „minden ész hozzá férhet, kiki könnyen felfogja és megtartja”,⁸⁹ mégis fennáll annak veszélye, hogy az állapotok gyors kiegyenlítődése által egyre inkább önhaszna keresésére serkentett egyén nem ismeri fel azt. A nem felvilágosult, valódi érdekeit át nem látó tömegeknél pedig „ostoba tulságig” fokozódhatna az individualizmus, „s meg nem lehet előre mondani, melly gyalázatos nyomoruságokba fognak buktatni magokat, abbéli féltőkben, nehogy a' magok' jólétéből polgártársaik' jólétének valamit feláldozni találjanak”.⁹⁰ Ennek megelőzése érdekében az újabb kor moralistáinak feladata Tocqueville szerint nem a klasszikus értelemben vett (önzés nélküli) erények bemutatása, hanem az ön- és közérdek összekapcsolási lehetőségeinek kidolgozása és felmutatása, ami azonban sürgető kötelesség: „Világosítsátok hát fel őket minden áron: mert a' vak önfeláldozások' 's ösztönszerű erények' százada már messze futott tőlünk 's látom közelgetni azon időt, mellyben a' szabadság, közbéke, 's maga a' társasági rend is, világosság nélkül el nem lehetnek.”⁹¹ A honszeretet, patriotizmus új típusa a jól felfogott önérdék mibenlétének megismerésén és elfogadásán alapul, reflexív volta miatt létrejöttének *conditio sine qua nonja* a beszéd, a fogalmi analízis, fenntar-

85 *Uo.*, 144.

86 *Uo.*, 171.

87 *Uo.*, 170–171.

88 *Uo.*, 171.

89 *Uo.*, 170.

90 *Uo.*, 172.

91 *Uo.* – Tocqueville művének megjelenését jóval megelőzően hasonló felismerést sejtet, vagy legalábbis a hazafiság jól felfogott önérdék tanán nyugvó formájához közelítő meghatározását mutatja Széchenyi *Hitel*beli felszólítása: „Ne kívánjuk, hogy mindenki a' szépet, jót

tásának és működtetésének egyetlen lehetséges módja pedig az érveket ütköztető vita. Vörösmarty verse, amely a hazafiság mibenlétéről folyó vitába lép be, nem annak régi formáját, a néma (ösztönszerű) érzelmet (erényt) írja le; a következő öt strófa – részben imperatív formájuk dacára – a honszeretet szükségességének és gyakorlása helyes módjának a fogalom elemzésén alapuló beláttatását célzó (érvelő, vitázó) nyelvi stratégiát látszik követni.⁹²

(*Régi és új parancsolatok*) Ami Vörösmarty honszeretet-meghatározását illeti, abban több olyan parancs is helyet kapott, amelyek inkább a régi, Tocqueville terminológiája szerint ösztönszerű, az antik republikanizmus és a rendi patriotizmus elveivel összeegyeztethető erényeknek megfelelő cselekvéseket írnak elő a hazafiak számára. Ilyen a hazáért szükség esetén akár az élet feláldozását is követelő imperatívusz: „Tégy érte mindent: éltedet, / Ha kell csekélybe vedd”; mint ahogy az ezen túlmenően a közösség becsületéért még az erény látszatáról való lemondást is elvárhatónak tartó strófa parancsa: „Tűrj érte mindent a’ mi bánt, / Kint, szégyent és halált / De el ne szenvedd, el ne tūrd / Véred gyalázatát”. A „klasszikus” hazafiúi erények reiterációját Vörösmarty versében azonban minden esetben Tocqueville megfontolt patriotizmusát idéző reflexiók módosítják. Az élet feláldozását követelő első imperatívuszt („Tégy érte mindent: éltedet, / Ha kell csekélybe vedd”) egy a kontextus miatt elsősorban a hősi erény túlzására, a személyes dicsvágyból fakadó vakmerőség kockázataira utaló figyelmeztetésként érthető felszólítás követi: „De a hazát könnyelműen / Kockára ki ne tedd.”⁹³ Ezzel azonos szerkezetet mutat a következő, a nemesi nemzetfogalmat megalapozó, a korporatív csoport előjogainak hivatkozási alapját képező katonai erények és a hon fenntartásáért folytatott produktív munka egyenértékűségét állító strófa is: „S nem csak dicsőké a’ haza; / A’ munkás pór, szegény, / Bár észrevétlen, dolgozik / A’ hon’ derületén.” Ugyanez az erkölcsi és jogi követeléseket is magába foglaló szembeállítás két strófával később, az „álmos népek” lemaradásának veszélyére figyelmeztető, a reformkorban gyakran hangoztatott epokalista érvként bukkan fel újra: „S ne csak veszélyben légy serény, / A’ béke vészesebb, / 's mellyet vág álmos népeken / Gyógyíthatatlanb a seb.”

Vörösmarty szövege nem tagadja – ahogy Tocqueville sem teszi – a régi, a

's nemest csak valódi önbecsiért tegye, hanem dicsérjük, jutalmazzuk a’ deréket, 's fűzzünk koszorut hív polgártársink homlokára, 's hamva nyugodjon érdememlék alatt. Így a’ korán kelő dolgos gazda, 's a’ gondos ügyes kereskedő is találhassa haszna mellett a’ közdicséretet 's hazafiai tapsát.” (SZÉCHENYI, *i. m.*, 151–152.)

92 Ehhez adalékként lásd még Vörösmartynak a vita és a pártok a társadalom sikeres működésében való nélkülözhetetlenségéről szóló, néhány évvel korábbi fejtegetését: VÖRÖSMARTY [Mihály], *A’ felekezet*, Athenaeum, 1838. május 13., 593–600.

93 Hasonló értelmű figyelmeztetések a hazafiság jelentését tárgyaló értekező művekben is olvashatóak voltak a korban. Így például a *Fillértár Honszeretet* cikkének szerzője a hazaszeretet hamis képviselői közé sorolja azokat, akik „becsületvágyok’ bálványának hódolva örömet a’ haza’ fiait mint áldozati barmokat vinnék a’ mészárszékre, hogy véres borostyánt szerzhessenek magoknak”. (9. lábjegyzetben *i. m.*, 279.)

rendi patriotizmusra jellemző, főként a hadi virtusban megmutatkozó hazafiság jelentőségét, de határozottan átalakítja a hazafiúi erények hagyományos érték-hierarchiáját. A költemény hetedik, *A' democratia Amerikában* terminológiájára lefordítva az ösztönszerű honszeretetet a reflexív patriotizmus perspektívájából megfogalmazott kritikájaként is olvasható versszaka, a hadi dicsőséggel szemben a békés tevékenységek gyakorlásában jelöli meg a közösség jövőbeli (jólétének) garanciáját. Tocqueville könyvében külön fejezetet szentelt a közösségi erények az európai hagyományoktól idegen, amerikai értelmezésének magyarázatára (*A' becsületről az Egyesült-Statusokban 's democratia társaságokban*). Itt adott meghatározása szerint „[a] becsület nem egyéb, mint valamely különös állapoton alapult azon különös szabály, melly szerint osztja valamely nép a' kárhoztatást vagy dicséretet”.⁹⁴ Egy cselekedet vagy magatartásforma erkölcsi értéke tehát helyhez és korhoz, pontosabban csoportérdekekhez (egy osztály vagy a társadalom egészének céljaihoz) viszonyítva, relatív módon határozható csak meg. Mivel pedig a demokrácia célja, szemben az arisztokráciáéval nem a dicső, hanem a virágzó társadalom létrehozása, a lehető legtöbbek lehető legnagyobb jólétének megteremtése,⁹⁵ ezért a két politikai formát megalapozó erkölcsi elvek, azok erényről és becsületről alkotott fogalmai is különbözőek, sőt bizonyos esetekben határozottan ellentétesek. A gazdasági prosperitásban érdekelt társadalom értelemszerűen megbecsül minden békés gyarapodást szolgáló tevékenységet, ellenben megveti azokat, amelyek azt nem segítik vagy éppen hátráltatják. A nem csupán a hadi erényeket dicsőítő, de az ezek korrumpálódásával asszociált önhaszonért, pénzért végzett munkát is lenéző európai arisztokráciával szemben az amerikai demokráciában éppen ez utóbbi képezi a becsület alapját,⁹⁶ s jelenti egyben a közösség sikerének kulcsát. Mivel az egyenlőségen alapuló társadalomban mindenki dolgozik, „így a' munka'

94 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., IV, 100.

95 *A' democratia Amerikában* második könyvében Tocqueville így foglalta össze a kétféle társadalmi berendezkedés főbb karakterjegyeit a köztük való választást sürgetve: „De ha előtetek hasznosnak látszik az ember' értelmi 's erkölcsi munkásságát az anyagi élet' szükségéire intézni 's a' jólét' eszközlésére fordítani; [...] ha nem célotok bajnok erényeket, hanem békés szokásokat teremteni; ha inkább szerettek hibákat, mintsem bűnöket látni; ha jobbnak tartjátok kevesebb nagy tettel bírni, csakhogy gonoszságot is kevesebbet találjatok; ha a' helyett, hogy ragyogó társaság' kebelében éljetez, beéritek azzal, hogy virágzó társaságban élhettek; ha végre szerintetek a' kormány' fő célja nem abban áll, hogy a' nemzet' egész testének a' lehető legtöbb hatalmat, legtöbb dicsőséget szerezzék meg, hanem abban, hogy minden benne lakó egyes személyt a' lehető legjobb állapotba tegyen 's az inségtől minél inkább megóvjon: akkor tegyétek egyenlővé a' helyzeteket 's állításokat magatoknak democratia kormányt.” (*Uo.*, II, 122–123.)

96 Az Egyesült Államokban mindenki dolgozik, hiszen – mondja Tocqueville – ott ez a jólét elérésének egyetlen módja, ezért ott – az európai arisztokrácia erről vallott nézeteivel szemben – a tétlenség számít a leginkább megvetendőnek: „Találtam néha Amerikában gazdag, fiatal emberekre, kik természetüknél fogva minden fáradságos igyekezetnek ellenségei voltak 's kik mégis kénytelenítették valami életmódot választani. Természetök, szerencsésük megengedte, hogy henyélők legyenek; a' közvélemény hatalmassan tiltotta azt nekik 's ennek engedelmességniük kellett. Ellenben gyakran láttam európai nemzeteknél, hol még az arisztokrácia küzd az őt elragadó ár ellen, láttam mondom embereket, kiket szükségük és vágyaik szüntelen ösztökéltek, mind e' mellet hivalkodásban maradni, csak hogy felejkénel becsületeket el ne veszítsék 's magokat inkább az unalomnak 's szorultságnak áldozni, mintsem a'

eszméje, az emberiségnek szükséges, természetes és tisztességes feltétele gyanánt tűnik fel minden oldalról az emberi lélek előtt”.⁹⁷ Az erkölcsi (elő)ítéletek nem el-lene, hanem mellette szólnak, az egyenlőség pedig „nemcsak visszaállítja a munka eszméjét, hanem fel is emeli azt, nyereség-szerzés által”.⁹⁸ Mivel Amerikában a „munka’ eszméje” elválaszthatatlanul összefonódik a „nyereség’ eszméjével”,⁹⁹ ott olyan, Európa arisztokratikus társadalmában (magán)bűnnek vagy legalábbis megvetésre méltónak tartott attitűdök, mint a kapzsiság, erénynek számítanak, ellenben a régi rend idején fontos katonai dicsvágyat esztelenségnek tartják: „Az amerikai nemes és tiszteletre méltó nagyravágyásnak hívja azt, mit apáink a köz-zépkorban szolgai kíváncsiságnak [cupidité servile] neveztek: úgy szintén ő vak és szilaj dühnek mondja azon hódító buzgalmat 's hadakozó szeszélyt, mellyek ez utóbbiakat mindennap új harcokba keverték volt.”¹⁰⁰ Ez az erkölcsi értékrendek között megmutatkozó különbség pedig Tocqueville szerint a társadalmi formák jövőbeli esélyeit is meghatározza: „Mi Európában mint valami nagy társasági ve-szélyt, úgy szoktuk tekinteni a’ lelkek’ nyugtalanságát, a’ gazdagság’ mértéklet-len vágyát 's a’ függetlenség’ szertelen kedvelését. Épen e’ dolgok azok, mellyek az amerikai köztársaságokat hosszas és békés jövődőről biztosítják.”¹⁰¹

A fentiekhez hasonló megfontolásokon alapultak azok a nemesi nemzet kato-nai karakterének megfelelő dicsőségeszményt relativizáló, az ahhoz való makacs ragaszkodás kockázataira figyelmeztető, illetve a hazafiság meghatározásából, a közösség számára fontos erények katalógusából korábban kizárt vagy legalábbis háttérbe szorított produktív tevékenységek jelentőségét hangsúlyozó hazai szö-vegek, amelyekkel Széchenyi *Hitele* óta találkozni a reformkori politikai publi-cisztikában. Ezek között olyan argumentációkra is akad példa, amelyek a nemzet fenntartásában korábban a hadi virtus gyakorlásának tulajdonított funkciókat kifejezetten a gazdaságra ruházták át. Greguss Ágoston *A’ nemzeti gazdaságnak rendszerei* című, 1842-ben megjelent értekezésének axiomatikus állítása, hogy a „nemzetek’ hatalma 's politikai kiképzése gazdasági állapotjoktól feltételeztetik leginkább.” Ezért „minden törekvéseit nemzetiségének fentartása kiképzésére, 's más nemzetektől függetlenségére, gazdasági tekintetben kell irányoznia”.¹⁰² Két évvel korábban az *Athenaeum*ban Vajda Péter egy egész értekezést szentelt annak bemutatására, hogy a XIX. századra a „munkásság” és az ebből fakadó gazdagság csaknem teljesen átvette a háború és a katonai erények egykori szerepét. Míg a „nemzetek hajdan a’ kardot ismerék az elfoglalás’ egyetlen eszközül”, addig ebben az évszázadban már „munkával hódítják meg a’ földet és foglalják el az országot”,

munkának.” *Uo.*, IV, 108–109.

⁹⁷ *Uo.*, III, 211.

⁹⁸ *Uo.*

⁹⁹ *Uo.*, 212.

¹⁰⁰ *Uo.*, IV, 106. – Fábíán szóhasználata a fenti idézetben nem teljesen egyértelmű, a szö-veg újabb fordításában a „szolgalelkű kapzsiság” kifejezés szerepel. (TOCQUEVILLE, *Az ameri-kai demokrácia*, i. m., 873.)

¹⁰¹ TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 188.

írta a túlzottan is derúlító szerző.¹⁰³ A vitézség a „kardok” letűnt korával szemben már nem elégséges alapja a nemzet dicsőségének; „ma a’ legmunkásabb nép a’ leggazdagabb, a’ leggazdagabb a’ leghatalmasabb, a’ leghatalmasabb az elfoglaló”.¹⁰⁴ De nem csupán a hódítás (elfoglalás), hanem a haza a nemesség mint korporatív csoport identitásának és előjogainak megalapozása tekintetében ugyanennyire fontos megtartása is eloldódni látszik a hadi erényektől. Idézett írásában Vajda az új értelemben vett erős nemzet hazájához való „jogait” hangsúlyosabban kötötte az anyagi érdekekhez és a gazdasághoz, mint a katonai funkciókhoz: „A’ gazdag nemzet’ birtokossága különféleként gyökerezik a’ hazában. Legelőször is történelmi jogánál fogva bírja a’ földet, de bírja másodsor a’ rajta létezés és az azt munkálás’ jogánál fogva, bírja harmadszor munkája’ sikerénél, a’ gazdagságánál fogva, melly csak a’ intézkedéseknek, a’ jog és igazság’ kielégítésének lehet következése, – és bírja negyedszer az illy haza’ szereteténél fogva, melly őt minden perczben késszé teszi, életével védni azon rendszert, melly hatását olly kedvező körülmények közé helyezé, melly igazságos viszonyok előhozása által életének minden kellemhez utat nyita.”¹⁰⁵

A nemzetet és hazát fenntartó funkciók hierarchiájának a békés tevékenységek javára történő átrendeződésével végül „a’ munka győz a’ penészes kiváltságokon”; a gazdasági érdekek jelentőségének felismerése Vajda gondolatmenete alapján szükségképpen elvezet a jogrend átalakulásához, s igazságosabb társadalmi

102 GREGUSS Ágoston, *A’ nemzeti gazdaságnak rendszerei*, Tudománytár, 12. kötet, 1842, 57.

103 VAJDA Péter, *Az elfoglalásokról a XIX. században*, Athenaeum, 1840. április 16., 498; április 23., 516. – Tocqueville könyve második kötetének végén a XIX. század elején még terjeszkedő „két nagy népet”, az oroszot és az amerikaiat összevetve a hódítás két típusát még egymással versengőnek látja. Míg az előbbi a „szolgaságot” használva eszközül, a „polgárisultsággal” szembeállva terjeszti ki hatalmát, az utóbbi a „személyes érdekre támaszkodik”, s a szabadságot használja célja elérésére: „Azért is az amerikainak hódításai a’ földmíves’ szántóvasával, az oroszéi a’ katonai kardjával vitetnek végbe.” (Vö. TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 401.)

104 VAJDA, *Az elfoglalásokról*, i. m., 499. – Ugyanez az argumentáció a nemzeti történelemre vonatkoztatott összevetés formájában is megjelenik a szövegben: „[K]orunkban gazdagság által történnek az elfoglalások ’s [...] a’ melly nemzet a’ gazdagodás’ utján van, az nem kevesebbet visz ma végbe, mint Árpád’ dandárai tettek, midőn vitéz kardokkal kezökben és bátorsággal kebleikben a’ három bércz’ és négy folyam földét elfoglalák.” (Uo., 516.) Hasonló gondolatmenettel természetesen számos korabeli szerzőnél találkozni. Széchenyi a *Világ* egy helyén cáfolja azt a történelmi érvet, miszerint a teutonok és szkíták példája igazolná, hogy egy nép szabadsága független a pénztől, hiszen ők „inkább csak külső hatalomtul voltak függetlenek, mint belsőkép olly szabadok, millyeneknek lenni emberhez illő”, mivel gazdasági források hiányában az ezt lehetővé tevő kultúra sem jöhetett létre. „Eleink [...] minden jó tulajdonik mellett, nyugalomban az állatoktul nem igen különbözőleg éltek, fellázítva pedig nem alkotás, hanem csak rombálás által ismértették meg magokat. Vérral szerezni ’s rontani azonban [...] nem foly a’ valódi szabadság szellemébül”. Ezzel szemben az újabb kor történelme éppen azt igazolja, „hogy az elszegényülésnek legbizonyosb következménye az elaljasodás, az elaljasodásnak pedig a’ szolgaság”. Ezért a szabadság védelme miatt is „a’ pénz ’s vagyon-körülti gond ’s rend, bármilly szük keblünk láttassék is, ’s bármilly unalmas, sőt gúny ’s neveltség tárgya lenne is, lelkünkre van kötve, ha semmi egyéb okbul nem is, legalább azért, hogy – Istenért! – el ne aljasodjunk, és szolgaságba ne törpüljünk”. (SZÉCHENYI István, *Világ*, Pest, Fűskúti Landerer Nyomtató Intézetében, 1831, 211–212.)

viszonyokat teremt. Ennek egyik leghangsúlyosabb mozzanata a szöveg szerint a birtokbírhatási jog kiterjesztése:

„Hajdan a' kardok' és vitézség' férfiai a' föld embereit ejték birtokukba 's a' meghódított néppel együtt a' föld birtokosaivá lettek. De a' föld csak közvetve volt övék. A' rabszolga, későbben »paraszt« nevű, izzada fölötte, ő zsírzá be 's ő aratá meg; az úr csak a' vérveríték' gyümölcsével bujálkodott. Későbben megfordultak az idők 's ma már azon ponton állnak, hogy a' föld azé, a' ki míveli, 's annak gyümölcsöz, a' ki beülteté.”¹⁰⁶

Vajda gondolatmenete azt sugallja, hogy a valódi hazát (illetve a nemzet ahhoz való „jogát”) a terület tulajdonlásához való jog általánossá tétele teremtheti csak meg; annak hiányában senki nem bírja azt igazán, hiszen akik földjét „történelmi jognál fogva” birtokolják, nem művelik, akik ellenben a „munkálás' jogánál fogva” magukénak mondhatnak, nem birtokolhatják. Az *elfoglalásokról* szövege szerint ilyen értelemben a haza és honszeretet *conditio sine qua nonja* a birtokbírhatás.

Hasonló összefüggéseket idézhetett fel a korabeli olvasóban a *Honszeretet* eredeti változatának ötödik strófáját nyitó tagadó formájú állítás („nem csak dicsőké a' haza”), illetve annak a nemzetfogalom kibővítését sürgető folytatása. A haza és nemzet kapcsolatának birtokviszonyként való megnevezése a korban nem csupán metaforikus (a jogokban való egyenlő részesedésre történő általános utalásként), hanem elsősorban a birtokbírhatás kiterjesztésének aktuális jogi kérdéséhez kapcsolódóan szinekdochikus módon, vagyis – hasonlóan a korábbi nemesi nemzet értelmezéséhez – a haza területe egy részének birtoklásában való tényleges részesedés lehetőségeként is érthető volt. A *Cosmorama* című könyvecske a föld tulajdonjoga és a haza fogalma közé egyenlőségjelet tevő írója szerint, mivel Magyarországon ötszázezer emberé minden föld, tizenkétfélmillió „mit sem tud arról mi a' birtok, mi annak attribútuma, mi a' haza”. Mivel pedig ez alapján csupán az előbbieket tekinthetők a nemzet valódi részeinek, a lakosság nagyobb hányadát – szól a szerző ironikus, ám a bennefoglalt *Szózat*-allúzió miatt egyúttal patetikus hangvételű következtetése – új hon keresésére kell küldeni, mivel „magyarországon [sic!] minden pusztaí, posványosai, és ohioi rengetegei mellett is nincs számára hely”.¹⁰⁷ A birtokbírhatás az igazi hazaszeretet feltétele, s az ebből kizárt néptömeg – vélekedett Kölcsey *Himnuszát* idéző fordulattal élve Karvasy Ágoston – „úgy szólván mégcsak lehetőség tekintetében sem találja honát a hazában”.¹⁰⁸ Legegyértelműbben – néhány évvel Vörösmarty versének születése és a birtokbírhatásra vonatkozó 1844/IV. tc. elfogadása után – Táncsics Mihály fogalmazta meg ezt a gondolatot a földművelőkhöz szóló *Népkönyvében*. A törvény jelentősége Táncsics magyarázata szerint elsősorban abban áll, hogy annak értelmében „e' földrész, melly Magyarországnak nevezetik, 's a' melly 6175 □gü mérföldet tesz, mienk”, ezért életbe

105 VAJDA, *Az elfoglalásokról.*, i. m., 517.

106 *Uo.*, 516.

lépésétől kezdve „a' legszegényebb nemnemes is annyi joggal mondhatja e' hazát magáénak, mint a' legnagyobb birtokú gróf”.¹⁰⁹ A *Honszeretet* a dicsőséget a produktív munkával szembeállító strófája, amely valószínűleg a birtokbírhatás ügyére konkretizált jelentésben is érthető volt a korabeli közönség számára, kifejezetten gazdasági kontextusba helyezi a honszeretet fogalmát. Hiszen a Vörösmarty versének keletkezésekor a birtokbírhatás törvénybe még nem iktatott általánossá tétele mellett síkra szálló reformkori szerzők argumentációjának központi eleme az a toqueville-i megfontolt hazaszeretet alapját képező jól felfogott önérdék tanával egybehangzó érv, hogy a személyes gyarapodás lehetőségével kecsegtető földtulajdonlás valójában a közérdeket szolgálja, mivel az önérdéke által motivált egyén, saját jólétének növelésére törekedve, a „hon derületén” is hatékonyabban dolgozik.¹¹⁰ Ez pedig a *Honszeretet* hetedik strófájának figyelmeztetése értelmében a nemzet jövőjének legfontosabb garanciája is egyben.

A vers „definíciós” szakaszát záró nyolcadik strófa a korábbi versszakokban körülírt jól felfogott önérdéken alapuló reflexív patriotizmus működési modelljét adja. A honszeretet itt leírt mintája morális alapját tekintve kétségkívül idegen a magyar képviselői líra korábbi hagyományaitól, hiszen olyan cselekvéseket és attitűdöket (alku, fukarság) állít a közösség számára hasznosnak, és mutat fel követendőként a hazafi számára, amelyek tradicionálisan rendszerint éppen ellentétes módon, olyan magánbűnökként értelmeződtek, amelyek – elterjedésük esetén – a nemzet erkölcsi süllyedését, eredeti karakterének elvesztését, végső soron pedig a közösség teljes felbomlását, pusztulását idézhetik elő. Tocqueville elemzése szerint azonban éppen ezek az európai nézőpontból idegennek és ellenszenvesnek látszó erkölcsi elvek azok, amelyek az amerikai társadalom prosperitását és politikai rendjének stabilitását biztosítják. Az amerikai államok olyanok, „mint megannyi kereskedő társaságok”, polgáraik elsődleges törekvése ezért a haszonszerzésre irányul, s ez határozza meg politikai gondolkodásukat és aktivitásukat is:

„Az amerikaiakat legmélyebben izgató szenvedélyek kereskedési 's nem political szenvedélyek; vagy is inkább ők a' politicába a' kereskedési szokásokat viszik által. Szeretik a' rendet, melly nélkül a' vállalatok jól nem mehetnének; [...] többre becsülik a' józan észet, melly nagy vagyonokat szerez a' lángésznél, melly azokat elfecsérli; az általános eszmék az ő pontos számoláshoz szokott lelkeiket elijesztik 's nálók a' praxis nagyobb becsben van mint a' theoria.”¹¹¹

107 A. N. Z., *Cosmorama: Haladás és párt tekintetében*, Pest, Emich Gusztáv, 1843, 67–68.

108 KARVASY, i. m., 16.

109 STANCSICS [TÁNCICS] Mihály, *Népkönyv*, Lipcse, Keil Erneszt és társa, 1846, 66.

110 A korábban már hivatkozott munkák közül ugyanezt az argumentációt lásd például TREFORT, *Anyagi érdekekről*, i. m., 13; vagy KARVASY, i. m., 14–15.

Amerikában, mondja Tocqueville, minden cselekedet végső motivációja az anyagi gyarapodás vágya, mércéje pedig a (pénzben kifejezhető) hasznosság.¹¹² Ez a „kalmáros magaviselet”, minden erőfeszítés, így a közért hozott áldozatok esetében is megköveteli – a *Honszeretet* nyolcadik strófája előírta – eseti és egyéni mérlegelést. Az amerikai polgárnak szokása áldozni hazájáért, „s e’ szokást zúgolódás nélkül, gyakrabban mint mi, s bővebb mértékben is gyakorolja: de adakozása és bőkezűsége okokon épült és kiszámolt”. Reflexív patriotizmusának megfelelően pedig áldozata minden esetben az ön- és közérdek egybeesésének belátásán alapul: „Nem a’ neki lelkesülés, sem nem a’ szenvedély oldja ki erszénye’ kötelét, hanem politicalai vagy illendőségbeli indító okok; a’ hasznosnak érzete s tudata a’ köz érdeknek, melly belátása szerint, neki mint egyszerű polgárnak, magános érdekét is befoglalja. [...] Azt akarja, hogy a’ közérdek nagyon világosan kitessék a’ szemnek.”¹¹³ Ennek a Tocqueville szerint az amerikai élet csaknem minden területét,¹¹⁴ így a közügyek intézését is uraló „kalmáros” számításon nyugvó gondolkodásnak az alapvető vonásai sejlenek fel Vörösmarty költeményének nyolcadik strófájának imperatívuszaiban. Ahogy a francia szerző jellemzése alapján a tengerentúli demokráciában „a’ pénz fontossága valósággal nagyobb”, mint az arisztokráciában, lévén az a társadalmi felemelkedésnek, és minden dolog megszerzésének, bármiféle cél elérésének szinte egyedüli eszköze;¹¹⁵ úgy lesz az 1843-as versben a pénz, illetve a vele asszociált haszonelvű, gazdasági logika a hazafiúi cselekvés mintája.

Bármilyen különösnek tűnjön is a korabeli képviseleti líra közegében, a *Honszeretet* nyolcadik strófájában a nem csupán az anyagi jólétet közvetlenül elősegítő, ilyen értelemben termelő, fizikai munkára, hanem a hazáért hozható lehetséges áldozatok teljes körére kiterjesztett „gazdasági” logika a korabeli olvasó számára minden bizonnyal nem volt teljesen ismeretlen, és nem csupán figuratív módon volt értelmezhető. Friedrich List magyarul 1843-ban megjelent *A’ politikai gazdaságlkodás nemzeti rendszere* című nagy hatású könyvében hibásnak vagy legalábbis kiegészítendőnek állította Adam Smith elsősorban az anyagi produkcóra vonatkozó munkaérték-elméletét, mivel „[a]zon válaszra, hogy a’ munka az oka a’ gazdagságnak, és viszont a’ henyeség oka a’ szegénységnek [...] ismét – és ismét tovább

111 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 189–190.

112 „Amerikában az anyagi jólét’ szenvedélye nem mindig kizárólagos, de általános; ha nem minden ember egyformán érzi is azt, de érzi mindenki.” (*Uo.*, III, 177.) Ehhez hasonló axiomatikus állítással kezdődik Fábíán fordításának az *Athenaeumban A’ pénz Éjszakamerikában* címen közölt részlete: „Az amerikai ember’ minden pénz, minden szava mögött pénz lappang. De azért csalatkozónánk, ha azt hinnők, hogy ő magára pénzbeli áldozatokat vetni nem tud.” (*Athenaeum*, 1838. szeptember 20., 384–385.)

113 *Uo.*, 385.

114 A kereskedőkből és iparúzókból álló társadalomra jellemző gondolkodási forma Tocqueville szerint az amerikaiak filozófiai és politikai elképzelései tekintetében (lásd például a *Philosophiai módszere az amerikaiaknak*; illetve a *Miért nem voltak az amerikaiak soha olly szenvedélyesek politicalai tárgyban az általános eszmék iránt, mint a’ francziák* című fejezeteket: TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., III, 8–14, 28–30.) éppúgy meghatározó jelentőségű, mint a családi szokások és erkölcsök (vö. *Uo.*, IV, 67.) vagy akár az amerikai angol nyelv vonatkozásában (lásd a *Mint módosította az amerikai democratia az angol nyelvet* című fejezetet *Uo.*, III, 90–98).

is azon kérdést tenné: de hát a' munkának mi az oka, és hasonlólag a' restségnek mi az oka?"¹¹⁶ A teória alapvető hiányosságát List abban látta, hogy az „vizsgálódásai tárgyává csupán csak az anyagi gazdagságot, vagy is a' csereértéket tette, és hogy csupán a' testi munkát jelezte ki terményezőerő gyanánt”. A produktív tevékenységek túl szűk körére kiterjesztett elmélet hibás voltát a német szerző szatirikus példasorral illusztrálta:

„A' szerint az, a' ki sertéseket növel terményezőtagja a' társaságnak: ellenben, a' ki embereket növel, nem terményezőtagja. A' szerint az, a' ki pásztordudát, vagy dorombot készít eladásra, már terményez; ellenben a' legnagyobb hangász virtuózok nem terményezők; mert az általok eljátszottat vásárra vinni nem lehet. A' szerint az orvos, a' ki betegeit megmenti a' haláltól, nem tartozik a' terményező osztályba: de a' gyógyszerészinás oda tartozik [...]. A' szerint egy Kepler, egy Newton, egy Watt, nem oly terményezők mint egy számár, egy ló, vagy egy szántó ökör, melyek mint munkások, az újabb időben Mac Culloch úr által, az emberi társaság terményező tagjai' sorába iktattattak.”¹¹⁷

Az általa észlelt anomáliát List szerint azáltal lehet feloldani, ha a közvetlenül nem materiális javakat előállító tevékenységeknek is produktív erőt tulajdonítunk:

„Minden esetre igaz ugyan, hogy azok, a' kik sertéseket tenyésztene, bőrdudákat, vagy labdácsoakat gyártanak, valóban terményezők: de még sokkal nagyobb mértékben azok az ifjúságnak és a' felnőtteknek oktatói, a' virtuózok, az orvosok, a' bírák 's a' közigazgatók. Amazok *csereértékeket* terményeznek: ezek pedig *terményezőerőket*.”¹¹⁸

Ennek okán List gazdasági rendszerében a szellemi tevékenységek vagy akár a hon védelme – vagyis valamennyi a *Honszeretet* nyolcadik strófájában felsorolt, a hazafiúi szereprepertoár elemeként megjelenített tevékenység és maga a vers megalkotása is – a nemzeti gazdaság rendszerén belülré kerül mint olyan, annak hajtóerejét biztosító erőforrás, amellyel a közösség gazdálkodhat és amellyel gazdálkodnia is kell:

„Valamely nemzetnek [...] egész társasági állapotját főleg a' foglalkozatok' felosztásának, 's egyszersmind a' terményezőerők' össze szövetkezéseinek elve szerint, kell megítélni. [...] A' nemzetnél a' foglalkozások' legfensőbb felosztását: a' szellemiekre, és anyagiakra való felosztás képezi. Mindket-

115 Vö. *Uo.*, IV, 96.

116 Dr. LIST Fridrik, *A' politikai gazdálkodás nemzeti rendszere*, 2. kötet, fordította SÁRVÁRY Antal, Kőszeg, Reichard Károly, 1843, 30.

117 *Uo.*, 39.

tő költsönösen feltételezi egymást. Mennél többet visznek véghez a szellemi terményeszek, belről az erkölcsösség, vallásosság, felvilágosodás, esméret szaporítás, szabadság és politikai tökélesbülés a személyek, és tulajdon-vagyonok biztosságának, külre pedig a nemzet önállóságának és hatalmának gyarapítására; annál nagyobb lesz az anyagi terményezés is; – és viszont, mennél többet terményeznek az anyagi terményeszek anyagi javakban: *annál inkább gyarapíttathatik a szellemi terményezés is.*¹¹⁹

A nemzet pallérozása a gazdasági siker feltétele, az erre szánt minden kiadás valójában „a’ jövendő nemzeti terményzőerő ápolására fordíttatik”,¹²⁰ vagyis a jövőbe befektetett forrásnak tekinthető.

(A jövő) A *Honszeretet* második, tizenegy strófa terjedelmű egysége a jövőről szól, amelynek leírása az előzőekben meghatározott fogalom extrapolációjaként, az attól várható eredmények felvázolásaként érthető. A szakasz első öt versszakka ennek első periódusát mint a hazaszeretet kihunyásának idejét mutatja be. Az 1843-as költeményben – mint arra korábban utaltam – a *Szózat* jövőképétől eltérően nem a hazafi(ak) erkölcsi cselekedeteitől függetlenül bekövetkező lehetőségekről, jóval inkább egy szükségszerűen lezajló folyamat kötött sorrendben megvalósuló stádiumairól van szó. Bár ennek végeredménye a szöveg szerint feltétlenül kedvező, joggal vethető fel a kérdés, hogy Vörösmarty az általa javasolt modell közvetlen következményeit miért látta ennyire sötéten. A lehetséges válasz ismét Tocqueville-nél található. *A’ democratia Amerikában* szerzője könyvének számos helyén deklarált történelemfilozófiai axiómája szerint az egyenlőség terjedése feltartóztathatatlan, a folyamatot azonban „félelmekkel 's reményekkel telve”¹²¹ szemlélte, s gyakran figyelmeztette olvasóit az abban rejlő kockázatokra is. A *honszeretet* két fajtáját ismertető, korábban már idézett alfejezetben az ezek közötti átmenet időszakát, amelyben a régi forma már teljességgel eltűnt, az új pedig még nem vált általánossá, a demokrácia felé vezető út legkockázatosabb szakaszaként ábrázolta:

„De néha a’ népek életében olly pillanat fordul elő, mikor a’ régi szokások megváltozva, az erkölcsök elromolva, a’ hitek ingadozásba hozva 's az emlékek’ csábjai eltűnve vannak, 's mikor azonban az ismeretek még tökéletlenek, és a’ politicalai jogok rosszúl biztosítvák, vagy korlátozottak. Ekkor az emberek a’ hont már csak gyenge és kétes fényben látják, nem kötik azt többé sem a’ helyhez, melly szemeik előtt lelketlen földdé változott; sem őseik’ szokásihoz, mellyeket járom gyanánt nézni megtanultak; sem a’ valláshoz, mellyről kételked-

118 *Uo.*, 40–41.

119 *Uo.*, 61–62. – Ezzel az érveléssel találkozhattak a korabeli olvasók Karvasy Ágoston korábban idézett könyvében is. (Vö. KARAVASY, *i. m.*, 146–147.)

120 LIST, *i. m.*, 34. – A nemzet pallérozottságának és gazdaságának összefüggéséről Listnél lásd még: LIST, *i. m.*, 1. kötet, 63.

nek; sem a' törvényekhez, mellyeket nem ők hoznak; sem a' törvényhozóhoz, kit félnek és útnak. E' szerint nem látják azt sehol, sem saját vonásai, sem más alak alatt, 's némi szűk, és észnélküli önzésbe vonulnak. Ezen emberek kikerülnek az előítéleteket, a' nélkül, hogy az okosság' uraságát elismernék; nem bírnak sem a' monarchia' ösztönzerű hazafiságával, sem a' köztársaság' eszmélt honszeretetével; hanem a' kettő közt állnak a' zavarnak 's nyomornak közepette.”¹²²

Amit Tocqueville itt leír, az az önérdek helytelen értelmezése, az individualizmus máshol bővebben elemzett eluralkodásának időszaka, amely értelemszerűen kizárja a honszeretet bármilyen formáját. Ugyanezt a két társadalmi forma, az arisztokrácia és a demokrácia között megrekedt állapotot, amelyben a nép már „tetteinek szabályául vette a' haszon elvét”, ám amelyben felvilágosultság híján „önzése szintolly észnélküli, mint hajdan magamegadása”,¹²³ könyvének bevezetőjében Európa, pontosabban Franciaország jelenbeli állapotának jellemzőjeként adta elő:

„A' társaság csendes; nem mintha erejében 's jólétében bíznék, hanem inkább azért, mert magát gyengének 's erőtlennek hiszi [...]. Kiki érzi a' gonoszt, senki a' jobbnak keresésére szükséges bátorsággal 's lelkesüléssel nem bír; vannak az embereknek kívánságaik, panaszaik, bosszonkodásaik és örömeik, de mellyek semmi látszatot, semmi tartósságot nem eszközölnék, hasonlók lévén az öregek' buzgólkodásához, mellyek csak tehetetlenséggel végződnek. E' szerint elhagytuk a' jót, mellyet a' régi állapot adhatott, a' nélkül, hogy megszereztük volna a' hasznost, mit az új állapot nyújthatna.”¹²⁴

Az átmenet időszakának, a társadalom dermedt állapotának, a nem csupán a közös célok elérését, hanem még az egyéni érdekek érvényesülését is lehetetlenné tevő izolációnak tocqueville-i rajzát idézi Vörösmarty a közelebbi jövőről adott prognózisában leírt „sötét kor”. A „[r]emélni, tenni hő”, ám magányos honfiéval szembeállított magatartások a szűk körbe visszahúzódo, csupán önérdekével foglalkozó individuum erőtlenségét, tehetetlenségét, és az általános reményvesztettséget demonstrálják: „S midőn a legtöbb emberek / Csüggednek várni jót / Család-jok-, társaik- s magokért, / Ha sorsuk csalfa volt; // [...] Midőn a legbuzgóbb anya / Remény- s munkátalan, / S a veszni indult gyermekért / Csak sóhajtása van”. Az előzőekkel ellentétben ezekben a versszakokban semmi nem utal közös célokra vagy az ezek megvalósításához szükséges erényekre; Vörösmarty egy olyan jövő nyomasztó képét vetíti olvasói elé, amelyben a társadalmi kapcsolatok és együttműködés megszűntek, amelyben nem csupán az ember pozitív erkölcsi cselekedé-

121 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., IV, 238.

122 *Uo.*, II, 106–107.

123 *Uo.*, I, 18.

teit leíró régi fogalmak vesztik el értelmüket, hanem az egyén gyengesége miatt az azok ellenpólusát jelentő bűnök sem vezethetnek célra. Az általánossá váló individualizmus korának toqueville-i leírásához hasonlóan az önérdék hajszolása, hibás értelmezése miatt az egyén még saját eredeti célját is elvétí; a „vágyott javak” megszerzése helyett csak zavart és nyomort idéz elő. („Midőn nem méltatott erény / És bűn, mely célt nem ér, / Kifárad újra küzdeni / A vágyott javakért.”)

A talán *A' democratia Amerikában* hatását tükröző komor vízió azonban ugyanezen könyv alapján el is osztható. Az egyenlőség terjedésével a közösségre leselkedő veszélyeket Tocqueville megelőzhetőnek vagy legalábbis leküzdhetőnek állítja.¹²⁵ Az új társadalmat fenyegető individualizmus elterjedésének orvossága – mint azt az Egyesült Államok példáján bemutatta – magában a problémát okozó jelenség karakterében rejlik; az önérdék a felvilágosult belátás segítségével önma-ga ellen fordítható, s a közérdek előmozdításának hathatós eszközévé formálható. Ahhoz azonban, hogy a jól felfogott önérdék tana általánosan elfogadottá válhas-son, vagyis hogy a társadalom tagjai okos számítással képesek és hajlandóak le-gyenek pillanatnyi vágyaik és közvetlen érdekeik feláldozására – vagy legalábbis kielégítésük elhalasztására – a hosszútávon érvényesülő közös jóért, szükséges, hogy világosan lássák közösségük távlati céljait.¹²⁶ Tocqueville ezt a demokráciá-ban minden más társadalmi formánál fontosabbnak állítja, ezért szerinte az új kor moralistáinak legfontosabb feladata, hogy az ön- és közérdek szoros kapcsolatát kimutatva meggyőzzenek annak szükségességéről,¹²⁷ a kormányzatoknak pedig „igyekezniük kell visszahozni az emberekbe a jövőendő szeretetét”.¹²⁸ A jövővel kapcsolatban nem csupán a félelmeket kell eloszlatni; nem helyes az azzal kap-csolatos túlzó elvárások felkeltése sem.¹²⁹ Bár a demokrácia törekszik „az ember’ értelmi 's erkölcsi munkásságát az anyagi élet’ szükségéire intézni 's a’ jólét’ esz-közlésére fordítani”, s az új társadalom célja, „hogy minden benne lakó egyes sze-mélyt a’ lehető legjobb állapotba tegyen 's az ínségtől minél inkább megóvjon”,¹³⁰ de míg e kormányzati forma gyengeségei azonnal láthatók, „üdvös befolyása némi észrevehetlen 's úgy szolván titkos úton munkál”, ezért „jó tulajdonai csak sokára fedeztethetnek fel”.¹³¹ Ezért a kormányzatoknak feltétlenül szükséges „gyakorla-

124 *Uo.*

125 Könyve utolsó bekezdéseinek egyikében kifejezetten optimistán nyilatkozik ennek esélyeiről: „Látok nagy veszélyeket, mellyek elháríthatók, nagy rosszakat, mellyek megelőzhe-tők, vagy megszoríthatók, 's mind inkább megerősödöm azon hiedelemben miképp a’ democ-rata nemzeteknek arra, hogy becsületesek 's boldogok lehessenek, még elég csak akarniok.” – *Uo.*, IV, 238.

126 A jövő víziójának Tocqueville művében betöltött szerepéről részletesebben lásd Roger Boesche könyvének *The Importance of Some Vision of the Future* című alfejezetét (BOESCHE, *i. m.*, 206–208); illetve Jon Elster idézett munkájának *Enlightened Self-Interest* című szakaszát (EL-STER, *i. m.*, 49–50).

127 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 208.

128 *Uo.*, 209.

129 Lásd *Uo.*, 14.

130 *Uo.*, II, 122.

131 *Uo.*, 99. – A demokrácia hosszú távon érvényesülő előnyeiről szóló hasonló megjegy-

tilag megtanítani a' polgárokat arra, hogy a' gazdagság, hírnév, hatalom jutalmi a' munkának; [...] hogy tartós csak az szokott lenni, mit az ember fáradsággal szerrez".¹³² Vörösmarty versének második szakasza mintha ehhez hasonló funkciót kívánna betölteni, amikor sem túlzó elvárásokat, sem reménytelenséget nem keltve, a jövő lehetőségeit felmérve bemutatja annak kockázatait, de egyúttal azok ellenszerét is a kitartó, „remélni, tenni hő” hazafiúi magatartás formájában. Ez utóbbi hosszú távú eredményességéhez a szöveg szerint nem férhet kétség. A kitartó (megfontolt) honszeretet elterjedésével a verset a biztosan bekövetkező jobb kor idilli képei és a jövőtől való félelem feloldása zárja: „Oh honfi, őrizd e tüzet / S ne félj, ha vész borul”.¹³³

A vers utolsó szakasza erről a biztos jövőről, a „munkára tette kész” polgárok újra viruló honáról szól. A költeményben felvázolt folyamat célját jelentő közösség metaforája, „a nemzet isten képe lesz” kapcsán S. Varga Pál hívta fel a figyelmet arra, hogy az nem Vörösmarty költői leleménye, hiszen – ha nem is a nemzetre, hanem a hazára vonatkozóan – néhány évvel korábban már felbukkant Vajda Péter egyik írásában.¹³⁴ A *Haza* című, 1839-ben az *Athenaeum* hasábjain napvilágot látott szöveg többféle variációban is használja a valódi haza eszményi fogalmát kifejezni hivatott képet. Az igazi haza „földi isten”, „isten' országa e' földön”, „az istenség' képe” vagy isten „helytartója a' földön”, egy helyütt pedig valóban Vörösmarty versével azonos módon „isten' képe”-ként nevezi meg azt.¹³⁵ Egy ezzel csaknem azonos hasonlattal azonban Tocqueville is élt *A' democratia Amerikában* egyik igen fontos helyén, a népfelség elvének Egyesült Államokbeli működéséről szóló fejezet lényegének összefoglalásaként: „A' nép úgy uralkodik az amerikai politikai világban, mint isten a' mindenségben. Ő oka és vége minden dolgoknak; minden tőle jó ki és belé foly vissza.”¹³⁶ Bár megfogalmazásában kétségkívül Vajdáéhoz hasonlít, versbeli kontextusa miatt Vörösmarty metaforája jelentését tekintve mégis inkább Tocqueville hasonlatával azonosítható.

Az *Athenaeum* 1839-es cikkének szerzője a képet a hazától elvárt funkciók hatásos kifejezésére használta: „A' haza földi isten legyen, vagy ha e' kifejezés bálványozásnak tetszik előttetek, legyen isten' képe, helytartója a' földön, hatva határai között, a' honfiakra, míg isten az egész természetben hat és minden lényekre.”¹³⁷ zések a mű számos helyén olvashatóak. Lásd például *Uo.*, 113, 121.

132 *Uo.*, III, 209.

133 Vörösmarty fenti soraira emlékeztető figyelmeztetésekkel *A' democratia Amerikában* több helyén is találkozni: „[K]ortársaink úgy is igen hajlandók kétkedni a' szabad akarat felől, minthogy kiki közülök magát erőtlensége által minden felől korlátozva érzi, hanem a' társas testületbe egyesült embereknek még készek erőt és függetlenséget tulajdonítani. Ovakodjunk, hogy ez eszmét be nem homályosítsuk, mert a' lelkeknek felemeléséről nem pedig végső elnyomásáról van a' kérdés.” – *Uo.*, 122.

134 Vö. S. VARGA, *i. m.*, 165.

135 Vö. VAJDA, *A' haza, i. m.*, 757, 760, 761.

136 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, I, 91. – Mivel Tocqueville szerint a népfelség elve egyszerre jelenti a politikai intézményrendszer és a civil társadalom működésének alapelvét („a' köztársaság' nemző elve ugyanaz, melly az emberi cselekedetek' nagyobb részét szabályozza”), ezért ez jelenti az amerikai demokrácia működésének legfontosabb feltételét. (*Uo.*, II, 375–376.) Erről lásd: Pierre MANENT, *A liberális gondolat története – Tíz előadás*, ford. BABARCZY Eszter, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1994, 131–132.

Vajda elvárása, hogy a hon úgy *gondoskodjon* gyermekeiről, ahogy isten gondoskodik teremtményeiről („tőle a' földön azt várom, mit istentől ti az egekben”),¹³⁸ szövegében megjelölve azokat a funkciókat, amelyeket e tekintetben be kell töltenie; a valódi haza szerető anya, bölcs apa, gondos oktató és törvényhozó.¹³⁹ Az az ország pedig, amely mindezekben „a' haza tökélyképehez közelíteni tudna, az isten' országa e' földön”,¹⁴⁰ s valóban méltó az áhítatos tiszteletre. Míg Vajdánál olyan, a hazához kapcsolt tulajdonságok szakralizálásáról van szó, amelyek ismerősek lehetnek a hazai olvasók számára, addig Tocqueville hasonlata valóban új minőséget fejez ki. A komparáció nála az amerikai demokrácia alapját, a népfelség elvét kívánja megvilágítani; az amerikai nép hazájának és önmagának éppoly szuverén ura, mint ahogy isten az egész univerzumé. Vörösmarty metaforája Vajdáétól nem egyszerűen abban különbözik, hogy nem a hon, hanem a nemzet jellemzésére szolgál, hanem a korábbi képviselői lírában hasonló funkcióban használt szóképektől elütő, Tocqueville-éhez viszont hasonlító „tagolatlanságában” is.

A politikai közösség leírására szolgáló talán leggyakrabban használt metafora/hasonlat a korban az emberi test képe. Ennek a nemesi nemzetre alkalmazott változatának jellegzetes példája Kisfaludy Sándor az 1822-es *Aurorában* megjelent *Magyar nemzeti ének* című verse: „A' Nemzetnek teste a' Nép, / Feje annak a' Király; / A' nemzetest erős és ép, / Virág- 's gyümölcsös korban áll, / Míg azt ősi törvényeink / Erős lelke élteti; – / Idő' 's világ' vészeinek / Dúhe meg nem döntheti. / Tartsdmeg, Isten, Fejedelmünknek, / Nemzetünknek, Törvényünknek / Háromágú kötelét! / Egy testté váltt lételét!”¹⁴¹ De ugyanezt használta például 1840-ben Vörösmarty is a Liszt Ferenc-ódában, természetesen egy az előbbtől alapvetően különböző, integratív közösségfogalom megjelenítésére az istenésszel gondolkodó (ezer) fej és az óriás kézzel cselekvő nép képében a francia, a viszályon érckarokkal úrrá levő férfi hasonlatában a magyar nemzetre. E szóképek szerint a közössége egészséges működése, összetartó ereje a részek eleve meghatározott funkciók szerinti (hierarchikus) elrendezettségében és ennek megfelelő harmonikus együttműködésükben keresendő. Az „isten képe” metafora lényege ezzel szemben a részek közti hierarchikus viszonyok hiánya, ilyen értelemben az a test-hasonlathoz/metaforához mérten „anorganikus”. Ahogy Tocqueville hasonlata, úgy Vörösmarty metaforája is a részek és az egész közti kétirányú – *pars pro toto* és *totum pro parte* – szinekdochikus viszonyt rejt, amely szerint az egész minden részében megmutatkozik, és viszont – a népfelség elve szerint – az egész-

137 VAJDA, *A' haza*, i. m., 760.

138 *Uo.*, 756.

139 *Vö. Uo.*

140 *Uo.*, 761.

141 KISFALUDY Sándor, *Magyar nemzeti ének*, *Aurora*, 1822, 344. – Az *Aurora* ugyanezen számában megjelent Dobozy-rege ugyanezekkel – az ebben az esetben képzavart előidéző – metaforákkal érzékeltette a nemzet pusztulását okozó discordia megszüntetésének fontosságát: „Ezer ilyen történetek / Dúlták Árpád nemzetét, / Valamikor tagjainak / Visszás felekezetét / Meghasonlott szív és lélek / Jobbra-balra szaggatta; / Eljött hol egy, hol más szomszéd, / És azt nyakon ragadta. – / A fő és test fogjon kezét; / Egy értelem, egy érezt / Lelkesítsen

ben minden részének akarata nyilvánul meg. Ha Vörösmarty „isten képét” ebben a kontextusban vesszük szemügyre, akkor világossá válik, hogy abban (Vajdával ellentétben) nem a korábban a nemzetre alkalmazott metaforák és hasonlatok szakrális/patetikus fokozásáról van szó. Vörösmarty saját korábbi költeményeihez képest is szokatlan szóképe új minőség; a vers első, a hazafiság fogalmát meghatározó részében megfogalmazott elvárásokat megvalósító, egyenlőségen alapuló, a lehető legtöbbeknek a lehető legnagyobb jólétet biztosító olyan közösség végső metaforája és egyetlen lehetséges modellje, amelynek tagjai saját boldogulásukért munkálkodva, jól felfogott önérdékből cselekedve teszik virágzóvá honukat.

(*Hiányok*) Végezetül szót kell ejteni a XIX. század eleji képviselői líra motívumkészletének néhány olyan, ha nem is elmaradhatatlan, de mindenesetre gyakran használt eleméről, amelyek nem bukkannak fel a *Honszeret*tben. Ezek közül talán a nemzeti múlt ábrázolásának – sőt az arra történő bármiféle utalásnak – a teljes hiánya a leginkább szembeötlő Vörösmarty versében. Noha a szöveg „rég ismert” és régen elfeledett dolgok elmondását ígérő eredeti expozíciója az 1843-as *Athenaeumbeli* változat olvasóiban felkelthette a hazaszeretet jól ismert múltbeli példáinak reiterációjával kapcsolatos várakozást, a folytatás a legcsekélyebb mértékben sem elégitette ki azt. A következő strófákban a nemzeti múlt semmilyen formában, sem mint a jogok forrása (foglalás és megtartás), sem emlékezetre méltó, a történelmi tudatot meghatározó dicső vagy éppen gyászos eseményei felidézésén keresztül, sem a hazaszeretet kiemelkedő példáival szolgáló honmentő, önfeláldozó hőseiben, sem a jelent és jövőt meghatározó teleologikus folyamat korábbi stádiumaként nem jelenik meg. Vörösmarty szövege a jelenhez szóló parancsokat és figyelmeztetéseket, valamint a jövőt illető prognózisokat tartalmaz csupán. Központi fogalmainak, úgy a honszeretnek, mint annak szubjektumának, a hazafinak és objektumának, a hazának/nemzetnek olyan meghatározását adja, amely ha nem is független a történetiségtől, kifejtése és megértése tekintetében a múlt ismerete nem nyújt segítséget.

Bár a hazáról és hazafiságról való jövőorientált gondolkodás olyan axiomatikus meghatározásaival, mint Széchenyié, aki szerint „az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, 's elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti 's vizsgálja, 'mit menthetett meg, 's avval bélelédni 's lassankint többet szerezni iparkodik”,¹⁴² a harmincas évek elejétől találkozni a magyar politikai publicisztikában is, Tocqueville könyve ennek újabb afirmációjaként szolgálhatott. A francia szerző persze nem általában véve mondja figyelmen kívül hagyhatónak a történelmet. Arról nemcsak mint a „múlt terhéről”, az európai társadalmakra jellemző problémaként, a régi szokások, erkölcsök és intézmények az egyenlőség terjedésével egyre sürgetőbbé váló átformálhatóságának kérdése kapcsán beszél, de a jövőképét megalapozó történelemfilozófiai axióma érvényessége mellett is részben a história szolgáltatta tapasztalatokkal érvel: „Ha átfutjuk törté-

tégedet, – / S ne féltsd, magyar, éltedet.”

netírásunk' lapjait, nagy eseményeit, majd alig találunk mellyek hétszáz év óta az egyenlőség' hasznára ne lettek volna.¹⁴³ Tocqueville a francia történelemben a XI. századtól kezdve minden ötven évben „kettős változást” vélt felfedezni: „A' nemes alább szállt a' társasági lépcsőzeten, a' polgár főlebb emelkedett azon.”¹⁴⁴ Bár az egyenlőség terjedése ilyen értelemben „régidolog” – s talán erre utal Vörösmarty versének a szöveg folytatása felől olvasva kissé enigmatikus felütése is¹⁴⁵ – A' *democratia Amerikában* alapvető célja azonban nem ennek leírása, hanem a processzus jövőbeli kifejlésének megkönnyítése, a benne rejlő veszélyek elkerülése,¹⁴⁶ elemzésének tárgyában, az Egyesült Államokban a demokrácia tiszta példáját és egyben Európa jövőjét mutatta fel.¹⁴⁷ Magát az amerikai demokráciát pedig olyan jelenségment írta le, amely nem értelmezhető a korábbi történelmi tapasztalatok és példák alapján. A mű első magyar nyelvű ismertetője, Nagy Károly is ezt hangsúlyozta Tocqueville könyvéről szólva 1837-ben, kiemelve, hogy egy nemzet erejét és jelentőségét nem történetének hosszúsága határozza meg, hiszen az alig hatvan esztendeje független Egyesült Államok „ezernyi éveken keresztül élt hatalmas nemzetek' közé áll, 's mi több, az emberiség' mérlegébe lépven, a' polgárosodás' serpenyőjét tetemesen lefelé nyomja”.¹⁴⁸ A fiatal nemzet példa nélküli sikeressége kételyeket ébreszt a tekintetben, hogy a történelmi múlt mérceként szolgálhat a jelen és jövő számára: „A' jelenet új, mását hiába keressük a' világtörténelemben: az emberi nem' fejlődése örökké változó módosításokat szül. [...] Hiába alkalmazzuk a' múltat Éjszak-amerika' egyesületére, sehol sem találjuk a' helyes mértéket”.¹⁴⁹ Noha Tocqueville szerint az egyenlőség fokozatos előretörése egyszerre jelenti az emberiség múltját és jövőjét, az utóbbira való felkészülés összehasonlíthatatlannal fontosabb számára, mint az előbbi megismerése; az európai perspektívából a jövő lehetséges képeként ábrázolt Egyesült Államok pedig olyan virágzó nemzet, amelynek létrejöttében és fennmaradásában nem játszanak szerepet tagjainak közös emlékei és hagyományai.

142 SZÉCHENYI, *Hitel, i. m.*, XIII–XIV.

143 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., I, 11.

144 *Uo.*, 11–12.

145 Tocqueville az egyenlőség terjedésének az európai történelemben évszázadok óta jelenlévő folyamatáról tett állításának a hazai viszonyokkal és a magyar történelemmel való szembesítésére mindenesetre Vörösmarty verse előtt is van példa. Horváth Mihály 1841-ben az *Athenaeumban* megjelent *A' népérdekek kifejlése honunkban* című írását a fenti tézis Magyarországra vonatkozó mérlegelésével indítja, azt firtatva, hogy vajon az „illik-e ránk [...], van-e nyoma hazánkban az egyenlőség kifejlésének”. – Vö. HORVÁTH Mihály, i. m., 433–434.

146 Vö. TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., I, 22–23.

147 „Megvallom, hogy én Amerikában többet láttam Amerikánál; én ott magának a' demokraciának, hajlamainak, jellemének, előítéleteinek 's szenvedelmeinek rajzát kerestem; akartam őt megismertetni, már csak azért is, hadd tudjuk legalább, mit kell tőle remélnünk, vagy miért kell tőle félnünk.” – *Uo.*, 23.

148 N[AGY] K[ároly], i. m., 202.

149 *Uo.* – A tétel legtömörebb, *A' democratia Amerikában* utolsó fejezetében olvasható megfogalmazását (Fábián fordításában: „A' múlt fel nem derítvén a' jövőt, sötétségben botorkál az elme.”) Reinhard Koselleck a történelem modern, a historia magistra vitae toposzát érvénytelenítő tapasztalatának jellemző korai példaként idézte. (Vö. TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., IV, 235; Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő – A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán,

A múlthoz és jövőhöz való viszony tekintetében Vörösmarty *Honszerete*-te Tocqueville könyvének a költészet társadalmi/politikai funkciójáról kifejtett nézeteire emlékeztet. Ami az egyenlőség előretörését illeti, mivel az Tocqueville szerint együtt halad a civilizáció és felvilágosodás terjedésével, abban, mint e folyamat katalizátorának, fontos szerepet tulajdonított az irodalomnak is. „Az irodalom egy közönséges fegyvertár, mellyből a' gyöngék és szegények naponként felfegyverzik magokat.” – idézte a francia szerző tételét Horváth Mihály a „népérdekek” hazai terjedésének ügyét vizsgálva.¹⁵⁰ *A' democratia Amerikában* harmadik kötetének *A' költészet' némelly forrásairól, democrata népeknél* című fejezete pedig az új korok irodalmát két olyan alapvető karakterjeggyel jellemzi, amelyek Vörösmarty *Honszeretetére* is érvényesnek látszanak. Tocqueville szerint az arisztokrácia és a demokrácia költészete közti egyik sarkalatos különbség időbeli irányultságukban mutatkozik meg: „Az aristocratia az emberi elmét természettel a' múltnak szemlélésére vezeti 's azon állapítja meg. Ellenben a' democratia némi ösztönszerű idegenséget önt az emberekbe az iránt, a' mi régi.”¹⁵¹ Az előbbi kétségkívül kedvezőbbnek látszik a költészet számára, hiszen a múlt nagy szabadságot nyújt a fantáziának, lévén „a' dolgok rendesen a' szerint nőnek és homályosulnak a' mint tőlünk távolabb esnek”.¹⁵² Ez azonban nem jelenti azt, hogy a demokráciában teljesen kiapadna a költészet, csupán azt, hogy máshol keresi annak nem kevésbé bőséges forrását:

„A' democrata népek nem igen törődnek azzal, a' mi volt, hanem arról szeretnek álmadozni, a' mi lesz, és itt képzelődésöknek semmi határai nincsenek, itt az mérték nélkül terjeszkedik és nagyobbodik. Ez a' költők előtt roppant pályát nyit 's megengedi nekik, hogy rajzolatjokat a' szemtől távol állítsák föl. A' democratia, melly a' költészet előtt elzárja a' múltat, megnyitja neki a' jövőt.”¹⁵³

A demokrácia kifejlődése egy további tekintetben is módosítja a költészet hagyományos tárgyait. Mivel a társadalom tagjai egyenlőek, hiányoznak a régi költők megénekelte nagy emberek és félisteni hősök, a költészet ecsetjére „az egész nemzet kínálkozik” az egyéni kiválóság helyett:

„Az összes egyedek' hasonlósága, melly közülök külön kit kit alkalmatlanná tesz arra, hogy a' költészetnek tárgyává lehessen, megenge-

SZABÓ Márton, Bp., Atlantisz, 2003, 51.)

150 HORVÁTH Mihály, *i. m.*, 435.

151 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 101. – Fábián ebben az esetben tompítva adta vissza a francia mondat jelentését; abban valójában nem „ösztönszerű idegenségről”, hanem – ahogy a szöveg újabb fordításában is olvasható – a múlt iránti „ösztönös undorról” van szó. (Vö. TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, *i. m.*, 676.) Tocqueville eredeti mondata így hangzik: „La démocratie [...] donne aux hommes une sorte de dégoût instinctif pour ce qui est ancien.” (ALEXIS de TOCQUEVILLE, *De la démocratie en Amérique*, Paris, Charles Gosselin, 1840, 142.)

152 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 101.

di a' költőnek mindnyájokat azoneygy képbe szorítani 's végre magát a' népet venni szemlélet alá. A' democrata népek minden egyebeknél világosabban látják saját alakjokat és e' nagyszerű alak csudálatosan alkalmas az ideál' festésére."¹⁵⁴

Ahogy Vörösmarty *Honszeretete* a múlt helyett a jelenről és jövőről, a kiváló hősök helyett a nemzetről, a dicső tettek helyett az eszme közös kiviteléről szól, úgy jósolja Tocqueville is a „democrata korbéli költők inkább szenvedélyeket és eszméket, mintsem embereket és tetteket fognak festeni”.¹⁵⁵

A korabeli képviselési líra kontextusában szemlélve meglepő vonása a *Honszeretet*nek, hogy a címben megnevezett érzelem/szenvedély tárgya a maga fizikai valójában nem, illetve csak igen halványan, s akkor is inkább csak a jövő víziójának részeként (sírhalom, kő, viruló hon) jelenik meg. Ez már csak azért is figyelemre méltó, mivel a hasonló tárgyú költeményekben – ideértve Vörösmarty saját szövegeit is – ritkán marad el a tér ábrázolásának valamilyen formája. A haza költői és nem költői ábrázolásának leghosszabb hagyományra visszatekintő modellje, a fertilitas Hungariae/Pannoniae toposz alkalmazása ugyan nyilvánvalóan nem felelt volna meg Vörösmarty versbeli gondolatmenetének; annak az országot a bőség földjeként, Kánaánként bemutató, a nemzeti büszkeség növelésére vagy más nemzetekkel való versengésre alkalmas képeiben megnyilatkozó szemlélete a reformkorban már gyakran inkább az országot gazdasági romlással fenyegető önámításként értelmeződött. A gazdagságot a haza adottságaként reprezentáló toposz éppen a *Honszeretet* egyik központi fogalmát jelentő munkának és az azt elvégző csoportoknak a hon fenntartásában játszott szerepét rejti el.¹⁵⁶

Ennél feltűnőbb, hogy Vörösmarty sem történeti tájként, sem a személyes élettörténet tereként nem utal a hazára. A *Honszeretet*ből elmarad a *Szózat* az országot az elődök honszerző és megtartó tetteinek („Itt küzdenek honért a hős / Árpádnak hadai; / Itt törtek össze rabigát / Hunyadnak karjai.” stb.), illetve az életút stádiumainak (bölcso, éltető, sír) helyszínéként láttató deixiseinek katalógusa. Vörösmarty verse e tekintetben azokra a dolgozat első felében idézett szövegekre – mint például Eötvösé – emlékeztet, amelyek a hon valódi fogalmát – Tocqueville

153 *Uo.*, 103.

154 *Uo.*

155 *Uo.*, 105.

156 A fertilitas Hungariae toposz ilyen alkalmazására Berzsenyi *Magyar Ország*, illetve a Matthisson *Der Genfersee*-jével versengő *A' Balaton* című versei szolgálhatnak példával. Ha nem is közvetlenül a Magyarországra vonatkozó toposzról szólva, de a földrajzi adottságok és az ország gazdasági prosperitása közti közvetlen összefüggésének vitatása, az utóbbinak elsősorban a „szorgalommal” való magyarázata Tocqueville könyve, illetve az Egyesült Államok sikerességének kapcsán is felbukkant: „Continensünk' közepét 's éjszaki részeit lakók, amazok geographiai helyzetét, climájok' elsőbbségét említik, és helyesen óvakodnak további hasonlításoktól. Kiknek geographiai helyzetök szintolly jó 's némelly tekintetben jobb, amazoknak nagyobb kiterjedésű birtokát 's termékenyebb földét hozzák fel. Az erkölcsi következés így anyagi okokra támasztatik. Lassanként azonban elismertetik, hogy a' szorgalom, de különösen a' kiterjedt oktatás 's így az értelmesség leghatalmasb előmozdító a' gyarapodás-

Amerikájához hasonlóan – az emlékeket felidéző fizikai tértől függetlenül, az egyenlő jogok, szabadság és jólét feltételéhez kötve határozták meg.

De nem jelenik meg a hon territóriumként sem az 1843-as költeményben. Bár maga a haza fogalma nyilvánvalóan feltételezi a nemzet által birtokolt földrajzi teret, az erre való utalás elmaradásának lehetséges oka a Vörösmarty versében alkalmazott nemzetfogalom. A hazafi/honleány kötelességei között az e tárgyról szóló reformkori szövegek, ahogy arra korábban utaltam, nem ritkán olyanokat is felsorolnak, amelyek szigorú értelemben nem a hazára, hanem – mint például a nyelv és szokások ápolása, esetleg az eredeti nemzeti karakter megőrzése – korabeli kifejezéssel a „nemzetiségre” irányulnak. Azokban az egykorú versekben, amelyek politikai egységként, a Szent Korona országainak a Kárpátoktól az Adriáig terjedő territóriumaként utalnak a hazára, a tér ábrázolása rendszerint hasonló elvárásokkal kapcsolódott össze. Bajza *Honfidalának* vágyott jövője olyan haza képét rajzolja fel, amelyben: „Megszűnend a viszálykodás / Hiten és nyelveken, / S Kárpátoktól a tengerig / Magyar világ leszen.” Ehhez hasonlóan a „[n]yelvben, érzeményben” egységessé váló „[é]bredő magyarnak”, „Árpád nemzetének” territóriumuma a „Kárpátoktól Adriáig” húzódó ország Garay János 1840-es *Hymnusában*. Bár a *Honszeretet* sem kizárólag a hazáról, hanem a nemzetről is beszél, szövegéből éppoly feltűnően hiányzik a „magyar” szó, mint a „nemzetiségre” való bármiféle utalás. Vörösmarty nemzetének tagjait – ismét hasonlóan a Tocqueville leírta amerikaihoz – *ebben a szövegben* nem a közös eredet, nyelv és hagyományok fűzik össze (legalábbis erre nem utal semmi), hanem a jogok egyenlősége és a boldogulás vágya.¹⁵⁷

Végezetül hiányzik a szövegből a kétely és pesszimizmus minden formája. A nemzethalál *Szózatban* felvetődő lehetőségét az elérendő – és a vers gondolatmenete szerint elérhető – jövőbeli közösséget leíró „isten képe”-metafora kizárja. A jövőbeli nemzet, lévén modellje nem organikus (biológiai), hanem transzcendens, nem áll az idő uralma alatt; tagjainak együttes munkájával elért apoteózisa kivonja létét az életkorok logikája alól és egyúttal megszabadítja a pusztulás fenyegetésétől is. De nem jelenik meg a *Honszeret*tben a következő évek egyes költeményeinek (*Gondolatok a könyvtárban; Az emberek*) az ember kettős – anyagi és szellemi; ösztön- és érdekvezérelt, illetve morális – természetének felismeréséből fakadó antropológiai pesszimizmusa sem.¹⁵⁸ Az ember duális karakterének problémája

nak.” – N[AGY] K[ároly], *i. m.*, 203.

157 A nemzet mint közösség a „nemzetiségtől” független versbeli meghatározása, amellett, hogy a Tocqueville leírta Amerikára emlékeztet, az egykorú hazai politikai diskurzusban sem példa nélküli. Závodszy Géza hívta fel a figyelmet arra, hogy a Kelet Népe-vitához hozzászóló Kuthy Lajos éppen az amerikai mintára hivatkozva javasolta a kérdés időleges zárójelbe tételét: „Nem szabad leendett feledni, hogy a’ nyelv, vallás, nemzeti szegénység’s a’ t. magokban túlingerlő elemek, ha személyes, vagy osztály-viszonyainkért egymás ellen nem lázongunk is; [...] hogy, valamint America per excellentiam vett nemzetiség nélkül népét boldoggá teheté: úgy mi, annak némi halasztása mellett is üdvösen láthatnánk alkotványunk’ kiképzéséhez; ’s előmenetelünk nem csökkenne, ha a’ nemzetiség’ tárgyait, mik jelenleg többnyire ingerléssel járvák, egy időre kevésb szigorral kezelnök”. – KUTHY Lajos, *Polgári szózat Kelet’ népéhez* 1841, Pest, Heckenast Gusztáv, 1841; a szövegről lásd: ZÁVODSZKY, *i. m.*, 195–198.

158 A szóban forgó versek vonatkozásában erről lásd MARTINKÓ András, *A „földi meny-ny” eszméje Vörösmarty életművében* = M. A., *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 213–217.

az erkölcsök, a társadalom és a politikai intézmények működésének magyarázata során Tocqueville-nél is többször felbukkan, ám nem mint a közösség szempontjából végzetes következményekkel járó adottság. Az anyagi jellegű vágyak, a legközvetlenebb önérdék kielégítése *A' democratia Amerikában* argumentációja szerint nem – vagy legalábbis nem feltétlenül – áll ellentétben a közösség javát szolgáló intellektuális és erkölcsi törekvésekkel. A felvilágosult önérdék erkölcsi bázisán működő nemzet – a régi moralisták tanításaival ellentétben – nem e dualizmus megszüntetésére törekszik; éppen ellenkezőleg, csak ezek összebékítésével, az ebben rejlő energiák kihasználásával érheti el célját: a lehető legtöbbek lehető legnagyobb jólétét biztosító, tartósan virágzó társadalmat.¹⁵⁹ Vörösmarty ideális, „isten képére” formált nemzetének – ahogy a Tocqueville leírta amerikai társadalomnak is – alapja az ön- és közérdeket egyaránt kielégítő munka. Programja és pozitív jövőképe emiatt a kor gazdasági irodalmának hasonló alapozású, az anyagi érdekek kifejlésével a társadalmi, jogi problémák megoldását asszociáló, derűlátó, fényes nemzeti jövőt prognosztizáló magabiztos előrejelzéseire teszi hasonlóná. Trefort Ágoston az anyagi érdekekről szóló, korábban már idézett értekezésének végén kétféle lehetséges jövőt vetít a nemzet elé; az általa megvalósítandónak tartott, az anyagi érdek motiválta reformok esetén a virágzás, míg ellenkező esetben a növekvő discordia és – az utolsó mondatból sejthetően – pusztulás vár a közösségre:

„De bizonyos, hogy, ha e' hathatós eszközök összehatnának, hazánknak szép jövőndő mosolyogna. A' közjólét a' társaság' minden osztályaira ki fogna terjedni, a' polgár 's a' paraszt képessé lenne a' társasági hierarchiában magasabb fokra emelkedni, a' nemesség jövedelmei szaporodnának, ez miveltségben haladna 's el fogná ismerni, hogy érdekei ellenséges állásban más osztályok' érdekeivel nem tarthatják fenn magokat, a' hon e' követelések méltányosságáról meggyőződven, nem fogna ellent állani a' társaság' külön osztályérdekei' egybeolvasztásának. Ellenben ha e' tárgyak figyelembe nem vétetnek, a'

159 Bár az anyagi javak hajszolásának kizárólagossá válását Tocqueville is veszélyesnek tartotta, véleménye szerint ugyanakkor a „lélek tökéletesítése 's testi jók' gyarapítása közt sokkal nagyobb az összeköttetés, mintsem gondolnók”. A testi jólétre törekvésben az ember ugyan az állatokra hasonlít, azonban bennünket ebben is „a' barmoknak fölébe emel az, hogy mi lelkünket használjuk azon anyagi jók' keresésére, mellyek felé őket az ösztön vezeti”. Az emberi karakter kettős jellege valójában magasabb rendű egységet jelent: „Az embereknél angyal tanítja az állatot a' maga kielégítésének mesterségére.” Ahogy az anyagi szükségletek kielégítése feltétele a szellemieknek, úgy az is „szükség, hogy a' lélek nagy 's erős maradjon, ha egyébert nem, csak azért is, hogy néha erejét és nagyságát a' test' szolgálatára fordíthassa”. (Vö. TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., III, 204–205.) Mivel pedig az amerikai demokrácia a jól felfogott önérdék tana és politikai intézményei által képes nemcsak megzabolázni, hanem a maga szolgálatába állítani az anyagi vágyakat, így – mint arra művének több helyén is utal Tocqueville – ott még a hagyományosan (Európában) bűnnek tekintett cselekedetek és attitűdök egy része is erénnyé, vagyis a közösség számára hasznossá válhat: „Boldog tartománya az Újvilágnak, hol az ember' vétkei majd szintolly üdvösek a' társaságnak, valamint erényei.” (TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II, 188.)

160 TREFORT, *Anyagi érdekekről*, i. m., 21.

parasztság még inkább elszegényedik, a' népesség nem szaporodhatik, a' földmivélés [...] nem gyarapodhatik, a' pártok egymástól még inkább eltávoloznak, 's a' haza az örvény szélén fog állani, azt a' mi rajta most szép és jó, elvesztvén, a' nélkül hogy azt mi helyébe kívántatnék, megnyerné. De még akkor sem érné el aggodalmainak véghatárát, új veszélyek fenyegethetik kívülről, 's mitől nem kell félnie egy olly honnak, melly már annyira jutott."¹⁶⁰

Trefort prognózisa, noha tartalmazza a nemzethalál lehetőségét is, nem a kételkedés hangján szól. A jobb kor vagy pusztulás a közösség jelenbeli választásától függő, annak következményeként feltétlenül bekövetkező lehetőségek. A rossz döntés éppoly szükségszerűen vezet az utóbbihoz, mint ahogy a megfelelő cselekvés is – hasonlóan a *Honszeret*tben anticipált jövőhöz – teljes bizonyossággal teremti meg az előbbit. Az erkölcsi cselekedet eredményességének garanciája Trefort szövegében, ahogy később Vörösmarty költeményében is, annak összehangolása az anyagi (ön)érdekkel. A morálisan helyes és gazdaságilag hasznos egybefogása megszünteti a közösség jövőjét illető bizonytalanságot, és képes eldönteni a *Szózat* felvetette vagy-vagyot.¹⁶¹ Versének készültkor, 1843 nyarának végén legalábbis így láthatta Vörösmarty.

Összefoglaló

A tanulmány Vörösmarty Mihály *Honszeret*t című versének értelmezését adja a hazafiság és a hazafi a költeményben megjelenő új, a korábbi magyar költészetben szokatlan elemekkel kibővített fogalmának elemzéséből kiindulva. A dolgozat egyik legfontosabb hipotézise, hogy a hazafiság a versben megjelenő fogalma visszavezethető Alexis de Tocqueville nagy hatású, és Vörösmarty művének keletkezésekor már magyarul is olvasható *A demokrácia Amerikában* (De la démocratie en Amérique) című könyvére.

Democracy in America

The essay provides a reading of Mihály Vörösmarty's poem, *Honszeret*t (Patriotism) based on an interpretation of the concept of patriotism and the patriot, which appear in a new light in the work, expanding these concepts with elements previously unknown in Hungarian poetry. The most important assumption of the

¹⁶¹ A fent kifejtett érveléssel és annak végkövetkeztetésével szemben Martinkó András hivatkozott klasszikus tanulmányában úgy látta, hogy noha az 1836 és 1846 közötti tíz évben Vörösmarty költészetében az ember „égi származása, istenképűsége”, valamint az autonóm ember eszközei és az ezekhez kapcsolódó etikai elkötelezettség, „a munka, a tett pozitívabban hatnak, mint a »föld« determinációi: az ember por, sár volta, a halál, a vak végzet”, ám az ebben az időszakban született versekben, így a *Honszeret*tben is mindig fennáll a *Szózat*beli vagy-vagy eshetősége. – Vö. MARTINKÓ, i. m., 214.

essay is that the concept of patriotism, as it appears in the poem, can be traced back to Alexis de Tocqueville's influential work, *De la démocratie en Amérique*, already available in Hungarian at the time of the composition of Vörösmarty's poem.